

**Det konstantinske vendepunktet – sett med Eusebius' og
donatistenes øyne**

AVH 504

Spesialavhandling med Metode (30 ECTS)

Endre Olav Osnes

Cand.theol.

Høst 2010

Veileder: Prof. Reidar Hvalvik

Det teologiske Menighetsfakultetet

Innholdsfortegnelse:

1. Innledning

- 1.1. Problemstilling og kilder 3
- 1.2. Arbeidsmåte og disposisjon 5

2. Historisk kontekst 7

- 2.1. Toleranse i kjølvannet av forfølgelse 7
- 2.2. Ny forfølgelse 8
- 2.3. Det konstantinske vendepunktet 9

3. Eusebius' *Vita Constantini* 11

- 3.1. Eusebius sin forståelse av Konstantin sin historiske rolle 11
 - 3.1.1. Eusebius sin hensikt og plan i *VC* 11
 - 3.1.2. Konstantin analog til *Logos* 12
 - 3.1.3. Konstantin i Eusebius sitt historiske skjema 14
 - 3.1.4. Eusebius tolker Konstantin sin rolle som keiser 16
- 3.2. Konstantins bruk av maktmidler 19
 - 3.2.1. Penger og personlige tjenester 19
 - 3.2.2. Kirkebygger og ødelegger av hedenske kulter 22
 - 3.2.3. Lovgiver 27
 - 3.2.4. Kriger 29
- 3.3. Konstantin forstått i lys av bibelske forbilder 34
- 3.4. Konklusjon 36

4. Donatistene sin vurdering av det konstantinske vendepunktet 37

- 4.1. Bakgrunn 37
- 4.2. Donatistiske martyrbetretninger 40
- 4.3. Donatistene sin forståelse av Konstantin og katolikkene sin historiske rolle 42
- 4.4. Konstantin sin uverdige bruk av maktmidler 44
- 4.5. Konstantin forstått i lys av Bibelen 46

5. Sammenlikning 49

- 5.1. Konstantin i lys av historien 49
- 5.2. Konstantin sin bruk av maktmidler 50
- 5.3. De to partene sin bibelbruk 51

Kilder og sekundærlitteratur 53-54

1. Innledning

1.1. Problemstilling og kilder

I denne oppgaven ønsker jeg å vurdere hvordan kirken i samtiden reagerte på at keiser Konstantin var vennligstilt overfor kristendommen og kirka. Dette var en helt ny situasjon som ingen hadde opplevd i Romerriket før. Kristne hadde i flere perioder opplevd stor forfølgelse. Nå kom det en keiser som snudde alt på hodet. Kirka og kristne ble etter hvert favorisert. For å svare på min problemstilling ønsker jeg å se på spesielt Eusebius og donatistene sin fremstilling av dette. Jeg skal innledningsvis si noe om valget av kilder.

Eusebius

Eusebius er, i omfang, sannsynligvis den største forfatteren sent i tredje og tidlig i fjerde århundre. Dette være seg greske, latinske, kristne eller hedenske forfattere. Til tross for dette så blir ikke Eusebius tatt helt seriøst. De fleste romerske historikere og institusjoner i det romerske riket nektet simpelthen å lese Eusebius sine teologiske, eksegetiske og apologetiske verk. Selv kirkehistorikere overså de funnene som man eventuelt kunne lese i hans verk.¹

Eusebius ble født i 263. Han var biskop i Cesarea rett etter forfølgelsene. Han holdt til i Palestina. Eusebius var en sann apologet forholdene tatt i betraktning. Han skrev sitt første apologetiske arbeid etter at Diokletian hadde startet utrenskningen av kristne fra hæren så vel som fra offentlig tjeneste. Det viktigste skriftet her er det doble verket, *Forberedelsen for Evangeliet (Praeparatio evangelica)* og *Bevis for Evangeliet (Demonstratio evangelica)*. Dette kom i henholdsvis i femten og tyve bøker og ble skrevet mellom 312 og 322. Toleransen var da opplest og vedtatt. Likevel var situasjonen for kristne i øst langt fra sikker. Han svarte på hedenske angrep fra ulike hold. Likevel var ikke Eusebius en apologet i tradisjonell stil. Han var i utgangspunktet en ekseget og bibelsk teolog som brukte sine resultater fra denne disiplinen som basis for et sammenhengende verk om verdens historie. Eusebius ble verdens første kirkehistoriker. Eusebius sitt verk, *Historia Ecclesiastica* (forkortet *HE*), startet med Jesus og sluttet fredfullt i 260. I kjølvannet la han til tre bøker. Bok VIII handlet om forfølgelsene frem til toleranseediktet i 311. I Bok IX og X beskriver han oppveksten til Konstantin frem til hans seier over Licinius i 324. Eusebius levde i tre forskjellige perioder: Toleranse, forfølgelse og under den konstantinske vendingen. *Vita*

¹ Barnes 1981:preface v

Constantini (forkortet *VC*), også kjent som *Konstantins liv* er den siste boka i rekken.² Siden jeg skal ta for meg vurderingen av det konstantinske vendepunktet, blir det naturlig å se spesielt nærme på denne. Jeg har også brukt *De Laudibus Constantini* (forkortet *LC*), en tale holdt for å feire trettiårs-jubileumet til keiser Konstantin i 335-336.³

Donatistene

Den donatistiske kirken i Nord-Afrika var kjent som martyrenes kirke. Donatistene bodde i det som er dagens Tunisia og Algerie. De har blitt undertrykt i historien, og mye informasjon om dem har gått tapt. Det vi vet om dem, kom hovedsakelig fra katolske motstandere som Optatus og Augustin. Likevel har vi de donatistiske martyrbetningene. Av dem kan vi forstå alvoret i at Konstantin involverte seg. Ut fra katolske kilder kan vi også få bekreftet at donatistene var en betydelig gruppe under det konstantinske vendepunktet.⁴ Jeg vil hovedsakelig vurdere donatistene sitt syn på vendepunktet ut fra deres egne martyrbetninger.

Jeg har valgt å fokusere på spesielt Eusebius og donatistene av fire enkle grunner. For det første var begge parter kristne stemmer som levde i tiden Konstantin kom til makten. For det andre hadde begge parter en klar oppfatning av hvordan de forstod keiserens innføring av kristendommen i Romerriket. For det tredje var de to partene klare motpoler i sin vurdering av keiseren og det konstantinske vendepunktet. Til slutt hadde de to stemmene ulik geografi. Det er opplagt at Eusebius var en sterk stemme i samtiden. Han var svært fornøyd med Konstantin, og en stor tilhenger av det nye forholdet mellom stat og kirke. Donatistene sin vurdering og historie har på sin side blir fortiet mer. Dette kommer også til uttrykk i min oppgave. Det finnes nemlig vesentlig mer litteratur av og om Eusebius enn av og om donatistene. Jeg ønsker derfor å gi donatistene en stemme i denne oppgaven.

Andre kilder

I tillegg vil jeg komme inn på Athanasius og Lactantius. Athanasius ble født i Egypt i 293. Han var ungdom da han vitnet om det siste forsøket på å undertrykke kristendommen. Biskopen av Alexandria, Peter, mistet livet. Athanasius ble diakon under Peter sin etterfølger Alexander, og etterfulgte ham som biskop i 328. Fra da til hans egen død i 373,

² Ronaldus 2006:52-53

³ Cameron/Hall 1999:3

⁴ Tilley 1996:Literary and Legal Notes xxii-xxiii

var han lederen for den egyptiske kirken og spilte en sentral rolle i prosesser om læremessige spørsmål.

Lactantius ble født i Afrika før 250. Han var lærer under Diokletian i latin og retorikk, men mista jobben under forfølgelsene i 303. I 310 var han imidlertid tilbake. Da vitnet han om toleranseskrevet i 311 og full frihet i Milan-ediktet i 313. Felles for Eusebius, Athanasius og Lactantius er ikke bare at skrev om forfølgelsene i sine verker. På et tidspunkt i deres liv var de også i kontakt med Konstantin selv.⁵

1.2. Arbeidsmåte og disposisjon

Det vil være naturlig å legge hovedfokuset på de to motpolene Eusebius og donatistene. Innledningsvis vil jeg se kort på den historiske konteksten. Så vil jeg gå gjennom og presentere Eusebius sin vurdering av det det konstantinske vendepunktet. Her bruker jeg hovedsakelig *VC*, da dette verket handler om den aktuelle perioden. Med til denne delen vil jeg også prøve å se kritisk på hva Eusebius formidlet. Dette innebærer at jeg vil slippe til andre historikere, moderne forskere og meg selv. Eusebius sin fremstilling vil da kunne belyses fra flere sider, og man vil kunne se hvor konsistent hans fremstilling var. Det samme gjelder de donatistiske martyrbetretninger. Avslutningsvis vil jeg sette Eusebius og donatistene opp mot hverandre, og sammenlikne de to stemmene. Jeg vil prøve å vektlegge det som er mest aktuelt. Derfor kommer jeg eksempelvis ikke inn på Konstantin sine involveringer i kirkemøtet i Nikea. Jeg ønsker heller å se på hans involveringer i Nord-Afrika, da dette er mest aktuelt for å besvare min problemstilling. Samtidig gjør jeg oppmerksom at det finnes betydelig mer materiale hos Eusebius. Derfor vil min gjennomgang av hans synspunkter bli vesentlig mer omfattende enn delen som omhandler donatistene. Likevel håper jeg min gjennomgang av Eusebius sin forståelse inneholder mye god bakgrunn for å forstå at det finnes andre måter å vurdere vendepunktet på.

Dette gir følgende disposisjon:

1. Innledning

2. Historisk kontekst

2.1. Toleranse i kjølvannet av forfølgelse

2.2. Ny forfølgelse

⁵ Ronaldus 2006:45-46

2.3. Det konstantinske vendepunktet

3. Eusebius' *Vita Constantini*

3.1. Eusebius sin forståelse av Konstantin sin historiske rolle

3.2. Konstantin sin bruk av maktmidler

3.3. Eusebius forstått i lys av bibelske forbilder

3.4. Konklusjon

4. Donatistiske martyrbetnelinger

4.1. Bakgrunn

4.2. Donatistiske martyrbetnelinger

4.3. Donatistene sin forståelse av Konstantin og katolikkene sin historiske rolle

4.4. Konstantin sin uverdige bruk av maktmidler

4.5. Konstantin forstått i lys av Bibelen

5. Sammenlikning

5.1. Konstantin i lys av historien

5.2. Konstantin sin bruk av maktmidler

5.3. De to partene sin bibelbruk

2. Historisk kontekst

Jeg vil nå kort gjøre rede for det konstantinske vendepunktet sin nære kontekst. Jeg vurderer den nære konteksten som tiden Eusebius og Konstantin levde i. De to levde i tre forskjellige perioder: toleranse, forfølgelse og den konstantinske vendingen. Den deskriptive redegjørelsen av den nære kontekst vil da fungere som et bakteppe for å vurdere hvordan samtiden tenkte om den konstantinske vendingen.

Toleranse i kjølvannet av forfølgelse

Forfølgelsene av kristne under Decius (250-251) og Valerian (257-260) ble innledningen til en lengre fredsperiode på litt i overkant av 40 år. Det var alle romerske borgere sin plikt å hylle de romerske gudene. En romersk tanke var at dette skulle gjøre gudene blide og føre til beskyttelse. Jødene hadde fått fritak fra dette. Det gjaldt imidlertid ikke de kristne. De nektet altså å hylle gudene, og det var ulovlig. Samtidig ble dette oppfattet som en trussel mot hele Romerriket fordi det kunne provosere gudene til å fremkalle sinne.⁶ Romerne visste at kristne ikke hadde lov til å hylle eller tilbe andre guder. Decius la likevel stort press på dem. Presset ble holdt frem for å få dem til å falle fra. Decius ønsket å samle riket, med en økt sammenheng rundt politikk og religion. Hans mål var dog ikke primært å etterforske den kristne populasjonen, men snarere å få dem til å støtte den romerske forståelsen av sivil plikt og lydighet, som var ment til alles gode. Dette var samme motiv som Konstantin senere hadde - å samles rundt noe man hadde felles. Under Decius tok staten initiativet, og holdt et spesielt øye med de kristne og deres ledere. Resultatet av disse forfølgelsene var mye tortur, men få martyrier. De som bekjente den kristne tro fikk imidlertid stor status og anerkjennelse i det kristne miljøet, mens andre falt fra under presset. Decius sine forfølgelser sluttet ved hans død i 251. De var altså kortvarige. Etter noen års opphold startet Valerian (257) nye forfølgelser. Valerians forfølgelser gikk hovedsakelig på kirkens lederskap. Målet var å bryte ned kirkens administrasjon, og motivet delte han med Decius. Cyprian, som hadde rømt under Decius sin forfølgelse, led nå martyrdøden (258). Det lyktes ikke Valerian å fremprovosere et frafall. I 261 opphevet den nye herskeren, Gallienus, påbudene mot de kristne. Dette var innledningen til en lang fredsperiode og *de facto* toleranse på 40 år. Under denne perioden med fred økte kristne i omfang og innflytelse. Det var nå flere kristne soldater og funksjonærer i rettsvesenet.⁷ De

⁶ Skarsaune 2002:426

⁷ Ronaldus 2006:12-13

fikk også dispensasjon fra den romerske kulten, da dette var helt imot kristen tro.⁸ Denne perioden med fred var en svært viktig periode for kirken. Kristendommen spredte seg på bekostning av hedensk tro. Spesielt vokste kristendommen i Lille-Asia, Syria, Nildalen og Kyrenaika, det romerske Nord-Afrika og Roma by.⁹ Det utviklet seg en harmoni og toleranse. Kirken og “verden” begynte å fungere fint side om side. Dette ble imidlertid avbrutt av forfølgelsene under Diokletian.¹⁰

2.2. Ny forfølgelse

Diokletian kom til makten i 284, og innførte tetrarki fra 293. Dette var et styre bestående av fire ledere i et keiserlig kollegium for å få bukt med finansielle og militære problemer. Tetrarkiet gav mer stabilitet og større kontroll over provinsene. Diokletian var lederen for dette teamet i 12 år. Diokletian sitt tetrarki gav ledere som hadde ambisjoner om større områder og få muligheten til å bli promotert til høyeste rang på sikt. Tetrarkiet begrenset samtidig interne trusler. Maximian styrte fra før i vest, og var altså *Augustus* her. Han bar med det samme tittel som Diokletian hadde i øst. Men i 293 ble altså hver halvdel i Romerriket igjen delt i to ytterligere deler, styrt av en Augustus og en Caesar. På slutten av perioden på tolv år måtte begge Augustusene gå av, og deres Caesarer skulle overta deres verv og tittel. To nye Caesarer skulle igjen ta over for de tidligere Caesarene. Med denne ordningen håpet Diocletian å skaffe kvalifiserte herskere, hindre personlig ambisjoner, og samtidig garantere bedre administrasjon til å forsvare provinsene. I øst styrte Diocletian som Augustus. Han styrte Egypt, Libya, Palestina, Syria og lille-Asia. Galerius var Caesar i øst, og styrte over Hellas og Balkan. I vest var Maximian Augustus. Han styrte Italia, Afrika og Spania. Konstantius, faren til Konstantin, var Caesar i øst og styrte Gaul og Britannia. Tetrarkiet var i utgangspunktet vellykket. I år 300 var det fred, og skatteinntektene hadde økt. Allerede i 299 begynte imidlertid problemene da Diocletian å vie de kristne spesiell oppmerksomhet.¹¹ Det ser ut som om Diokletian ønsket å knuse kirken ved å gå løs på lederne, fremfor å la mange lide martyrdøden. Han uttalte at ingen skulle skades. 23. februar 303 snudde han dog på flisa og beordret at kirker skulle ødelegges, mens kristne skrifter skulle bli overlevert til staten for å brennes. Målet var at kirken skulle settes ut av funksjon.

⁸ Ronaldus 2006:30

⁹ Frend 1965:440

¹⁰ Frend 1965:467

¹¹ Ronaldus 2006:28-30

Han må ha hatt liten suksess med dette, for han fulgte opp med et nytt edikt sommeren 303. Kirkens ledere og biskoper skulle nå arresteres og tvinges til å ofre til romerske guder. Tunge kriminelle ble friggitt for å unngå overfylte fengsler. Et tredje edikt fortalte derfor at biskoper skulle tvinges til å ofre i all hast. De skulle så frigis dersom de ofret.¹²

Den 1. mai 305 abdiserer imidlertid Diokletian og Maximian. Faren til Konstantin, Konstantius og Galerius blir Augustuser, mens Severus og Maximinus tar over etter de to som Caesarer.¹³ I kjølvannet av dette opphørte stort sett forfølgelsene i vest. Det var ikke tilfellet i øst. I løpet av 304 hadde nemlig Galerius tatt over ansvaret for forfølgelse av kristne. Det brøt da ut full krig mot kristne. Han beordret enhver kristen til å velge mellom å ofre på den ene siden, og å bli torturert eller drept på den andre siden.¹⁴ Mens Diokletian bare hadde ønsket å marginalisere de kristne, ønsket Galerius å utrydde dem. Forfølgelsene var hardest i Nord-Afrika og i øst. Der varte de helt til 313.¹⁵ Det var mye motstand blant de kristne, og forfølgelsene førte til mye død og tortur. Det var den lengste og verste forfølgelsen kirken hadde opplevd i Romerriket, noensinne.

2.3. Det konstantinske vendepunktet

25. juli 306 døde Konstantius ved York. Konstantin tok da umiddelbart over som *Augustus* etter sin far. Det blir med dette også slutt på restene av forfølgelsene i Gaul, Spania og Britannia. Severus var likevel fortsatt offisiell *Augustus*. Severus døde så i 307.¹⁶ Det oppstod kaos rundt dette maktskiftet, både i vest og øst. Flere ville komme til makten. Det medførte at tetrarkiet gikk i oppløsning. Fortsatt var det fire herskere, men de prøvde å spolere for hverandre.¹⁷ I vest vokste makten til Konstantin fra 306 til 312, da han fikk kontroll over mer og mer av det vestlige romerriket. Likevel hersket Maxentius fra Roma. I øst døde Galerius i 311. Før sin død rakk han likevel å erklære kristendommen som tillatt. Licinius overtok stafettpinne som Augustus, noe Maximin Daia forøvrig også erklærer seg selv som. Østriket ble delt mellom de to partene. Licinius holdt på sin side fred med de kristne, mens forfølgelsen i øst blir tatt opp og intensivert av Maximin.¹⁸ Mot slutten av 313 var situasjonen en annen. Konstantin og Licinius hadde lyktes med å eliminere hver sin

¹² Skarsaune 2002:427

¹³ Barnes 1981:277

¹⁴ Skarsaune 2002:427

¹⁵ Ronaldus 2006:30

¹⁶ Frend 1965:511-512

¹⁷ Ronaldus 2006:31

¹⁸ Frend 1965:512-513

rival, i henholdsvis vest og øst. Riket var nå delt mellom Konstantin, som nedkjempet Maxentius ved den milviske bro og Licinius som hadde kvittet seg med Maximin Daia.

I forkant av kampen mellom Konstantin og Maxentius ved den milviske bro fikk Konstantin en visjon fra Gud. Denne hendelsen har fått mye oppmerksomhet i historien. Jeg vil skissere kort det viktigste. Det er to forskjellige versjoner av denne hendelsen. Den ene er fra Lactantius, mens den andre er fra Eusebius. Historien som er fortalt av Lactantius, er den eldste (314 eller 315) og mest nøkterne rapporten. Denne historien er nok mest troverdig. Likevel holder mange Eusebius sin som mest troverdig fordi han rapporterte at Konstantin personlig fortalte ham om hendelsen under ed. Denne samtalen fant sted rundt 335. Historien innebærer at Konstantin sine soldater vitnet om et lysende kors på himmelen, og at mirakelet ble fulgt av en drøm hvor Kristus forklarte tegnet til Konstantin selv. Det er dog tvilsomt at en slik hendelse, med så mange vitner, kunne bli holdt hemmelig i tyve år. Lactantius sin versjon er nok derfor mest troverdig. Hans versjon innebærer nemlig at det bare var en drøm Konstantin hadde. Dette resulterte dog ikke i en umiddelbar konvertering til kristen tro. Hendelsesforløpet var at Konstantin fikk beskjed om å dekorere soldatenes skjold med tegnet *chi-rho*. Dette gjorde Konstantin, og det hele kulminerte med seier til Konstantin ved den milviske bro.¹⁹

Før krigen ved den milviske bro hadde Licinius inngått en allianse med Konstantin ved å gifte seg med hans søster i Milan. Samtidig ble de to enige om religiøse rettigheter og plikter i Riket. I 313 utstedte de to lederne Milano-ediktet. Der ble det erklært at alle kristne og alle mennesker nå hadde fri og full rett til å utøve den gudsdyrkelse de ønsket, slik at "the Supreme Godhead, to which we perform religious cult with freedom of mind, will show us in every respect Her usual favour and grace" (sitert i et av Lactantius sine verk; *Mortibus Persecutorum* 48).²⁰ Alliansen mellom Licinius og Konstantin varte likevel ikke lenge. Etter noen år hadde de flere militære konfrontasjoner som kulminerte med total seier til Konstantin i 324. Da hadde tetrarkiet kollapset for alvor, og Konstantin var nå eneste monark i Romerriket.²¹ I 325 innkalte Konstantin til kirkemøtet i Nikea. I 330 døpte han byen Bysants om til Konstantinopel og gjorde den til sin nye hovedstad. Han regjerte til sin død i 337.²²

¹⁹ Ronaldus 2006:36

²⁰ Ronaldus 2006:33

²¹ Ronaldus 2006:31-32

²² Barnes 1981:278

3. Eusebius' *Vita Constantini*

3.1. Eusebius sin forståelse av Konstantin sin historiske rolle

Eusebius skrev et panegyriske verk om Konstantin. Dette vil si en hyllingstale, som nesten er et rent forsvarsskrift. Han tolket historiske hendelser teologisk. Vi vil nå se hvordan han forstår Konstantin sin rolle i historien.

3.1.1. Eusebius sin hensikt og plan i VC

Til å begynne med vil jeg se på hva Eusebius sin hensikt og plan med VC er. Eusebius så ikke bare på Konstantin som en formidabel, kristen leder. Han hadde nemlig en helt sentral posisjon og rolle i menneskenes historie. I VC I.1.10-11 blir vi introdusert for Eusebius sin hensikt og plan med verket. Han begynner med å konstatere at det er hinsides hans egen makt å si noe som helst verdig om Konstantin. Det sikre og trygge ville vært å tie stille. Han akter likevel å tegne et bilde av "han som er elsket av Gud". Eusebius sammenlikner sitt eget arbeid med en kunstner som tegner et bilde (*eikon*) av Konstantin. Dette selv om bildet er utilstrekkelig og for fattig. Det ser ut som om Eusebius mener Konstantin er så stor at han ikke kan gi en god nok beskrivelse av ham. Ord strekker rett og slett ikke til. Samtidig får han ikke med alle de historiske hendelsene. Eusebius legger ikke skjul på at han ikke får med alt. Mye tyder altså på at han er mer eller mindre selektiv i sitt utvalg. Dette må han imidlertid være, da han ikke kan få med alt. Eusebius fortsetter med å hevde han vil unnlate både handlinger i krig og i fred for å rydde plass til Konstantin sin religiøse karakter og handlinger, og til og med der vil han altså være selektiv. Det ville nemlig vært en skam for Eusebius å ikke skrive ned det han kunne, selv om det ikke er tilstrekkelig hyllest ovenfor Konstantin, som hedret alle mennesker med en ekstraordinær hengivelse til Gud. Samtidig mener Eusebius det vil være en skam om historien om ugudelige og fordervede tyranner, eksemplifisert ved Nero, skal samles i flere historiske bind, mens han selv med flere tier om Konstantin. Det er hans plikt å vitne om dette, da Gud har samlet folket om en keiser så stor at historien ikke har sett hans likemann. Eusebius følger opp med å bekrefte at Konstantin har hatt suksess med ekstraordinære hendelser i historien. Livet til Konstantin, som er kjær til Gud, ønsker altså Eusebius å sette sammen i ord (VC I.10-11). Eusebius nøler ikke med å trekke fram den kristne viktigheten av Konstantin sine militære og sivile handlinger. Konstantin sin suksess er nemlig en viktig indikasjon for Gud sin velvilje med hensyn til hans tro. Eusebius tolker her sekulære (militære) hendelser i et

religiøst lys.²³ Gjennom hele *VC* får vi servert mange enkeltpåstander om Konstantin. Verket bygger opp et syn på Konstantin vi også finner i *HE*. I alle disse verkene leder Konstantin sin rolle direkte til politisk og militær suksess.²⁴

3.1.2. Konstantin analog til *Logos*

Hos Eusebius er *Logos* forstått som den guddommelige fornuften som virker i Kristus og kirka. Dette medfører at kirka blir *Logos* sin eiendom og instrument. Derfor måtte kirka også spille en logisk og avgjørende rolle i menneskenes historie.²⁵ På denne måten blir da forholdet mellom Konstantin, kirka og staten spennende hos Eusebius. Det var nemlig ikke sånn at Eusebius tolket kirka som fantastisk nettopp fordi Konstantin var vennligstilt overfor den. Eusebius startet tidlig i sin kirkehistorie med å presentere kirka som en ren suksesshistorie. Som Barnes²⁶ påpeker hadde kirka alltid vært tallrik, fremgangsrik og respektabel. Med dette siktet han til tiden før Konstantin. Ronaldus hevder at det ikke var på grunn av Konstantin at kirka ble fantastisk. I *HE*.8.1 står det: "The great honour and liberty which the message of piety towards the universal God, proclaimed to the world through Christ, was enjoying among all men, both Greeks and Barbarians, before the persecution of our days." Så kirka hadde altså alltid vært ekstraordinær. I *VC* brukes imidlertid samme "ære og frihet" fra *HE* i seierene i 313 og 324. Eusebius tilpasser altså begrepene ut fra hans generelle forståelse av *Logos*.²⁷ Slik bruker Eusebius tidligere brukte begreper i en ny forståelse og kontekst i *VC*. Dette er etter min mening er veldig synlig hos Eusebius. For Eusebius var det nemlig avgjørende å plassere *Logos* sine handlinger i et historisk skjema. Med *Logos* forstod Eusebius hovedrepresentanten av den guddommelige handlingen i mennesket. Eusebius hyller Gud sin mirakuløse vilje i historien. Viljen som gjennom lære og inkarnasjonen til *Logos*, forvandlet menneskets samfunn og liv for alltid.

Ronaldus siterer Kraft på Eusebius sin forståelse av *Logos*. Kraft mener at det er *Logos* som handler i Kristus og i kirka, som former og gjør verden åndelig, og altså bringer den til sin fullkommenhet. Denne utviklingen som strekker seg fra *Logos* sine første handlinger til hans endelige kongedømme er meningen med historien.²⁸ Ut fra Eusebius sin forståelse kan ikke menneskene ta imot evangeliet uten å bli forberedt. Derfor har Gud sendt budbringere

²³ Cameron/Hall 1999:190-191

²⁴ Cameron/Hall 1999:34-35

²⁵ Ronaldus 2006:54

²⁶ Barnes 1981:142

²⁷ Ronaldus, 2006:55

²⁸ Ronaldus 2006:54. Han henviser til Heinz Kraft, *Kaiser Konstantins religiöse Entwicklung* (Tübingen 1955).

for å gi menneskene det som trengs for å kunne delta i den guddommelige naturen. *Logos* blir altså den sentrale agenten bak budbringerne og til slutt den endelige budbringeren. *Logos* leder en progressiv gjenopprettelse av menneskeheten, som er på vei til fullendelsen. Dette betyr at selve hovedåpenbaringen, inkarnasjonen til *Logos* selv, naturlig nok må bli fulgt av at mennesker får erfare Gud i den sosiale og kulturelle sfære.²⁹ I *HE* 10.4.60 sier Eusebius at *Logos* valgte seg sjelene til høyt profilerte menn med makt. Og med deres hjelp ryddet han hele jorda for gudløse og onde menn, så vel som avskyelige tyranner som var hatet av Gud. Eusebius sa dette i en tale holdt i Tyrus i 315, og snakket om de to utvalgte, kristne herskerne Konstantin og Licinius.³⁰ Sistnevnte sitt sanne jeg hadde på daværende tidspunkt ikke blitt avslørt.³¹

Det er altså opplagt at Eusebius setter Konstantin i nær relasjon til *Logos*. Også i *VC* er denne tematikken oppe. Konstantin blir, som venn av Gud, etablert som et klart eksempel for alle mennesker i hvordan man lever som kristen:

... this is what lives of Godbeloved men in ancient times illustrious with every kind of virtue attest when they are recounted to the new generation; this is what our own age also has proved to be true, when Constantine, alone among all those who have ruled the Roman Empire, became a friend of the all-sovereign God, and was established as a clear example to all mankind of the life of godliness (*VC* I.3.4).

Konstantin var altså venn av *Logos*. Med dette menes det at han var utvalgt og velsignet av Gud. I Bibelen finner vi flere som blir satt i samme posisjon i forhold til *Logos*. Eksempelvis Abraham var en slik venn (Jesaja 41:8).³² For ordens skyld er det viktig å forklare at Eusebius så en klar subordinasjon mellom Gud og Konstantin. Dette er viktig å merke seg i all opphøyelse og hyllest av Konstantin. Eusebius drar, til tross for subordinasjon, Konstantin sitt forhold til *Logos* langt. Denne relasjonen virker faktisk eksklusiv for Konstantin. Han har tydeligvis en helt unik relasjon til *Logos*, i forhold til den øvrige menneskeheten. I en hyllest til Konstantin i *VC* I.2.3 finner man følgende: "For him and him alone who is the immortal Thought of God is it possible to confirm his own words." I følge Cameron og Hall betyr dette, vurdert ut fra tekstens kontekst, at bare den guddommelige *Logos* kan prise Konstantin rettmessig. Dette fordi hans egne løfter viser

²⁹ Ronaldus 2006:56

³⁰ Barnes 1981:162

³¹ Ronaldus 2006:193

³² Cameron/Hall 1999:187

seg å være sanne gjennom Konstantin. Det guddommelige Ordet bringer hele tiden belønning til den rettferdige, med påfølgende ødeleggelse for den onde. Et slikt syn er imidlertid ikke uten støtte i Bibelen. Eksempelvis har Salme 18, 52 og 58 et liknende syn.³³

Det er med andre ord utvilsomt en helt spesiell relasjon mellom Konstantin og *Logos* hos Eusebius. Ronaldus påpeker en interessant analogi mellom de to partene:

1. The *Logos* reigns eternally with the Father - our emperor reigns for a long time
2. The Saviour of all adjusts his universal kingdom to the Father - the Emperor adjusts his subjects to the realm of the *Logos*.
3. The Saviour of all judges the demons with his invisible divine power - his friend, the Emperor, restrains the visible enemies of the Truth.
4. The *Logos* sows in his disciples the seed of reason and redemption - his friend, proclaiming Gods will, exhorts the entire humane race to embrace the knowledge of what is best and stimulates them all through the vigour of legislation on religion.
5. The Saviour opens the gates of the Heavenly Kingdom to the departed - he who zealously purifies the Earth from error invites holy and pious men into his palace and is concerned with the salvation of the entire multitude of his subjects.³⁴

Eusebius tegner altså tydelig et bilde av Konstantin som et slags speilbilde av *Logos*, og jorda som et speilbilde av himmelen. Vi skal se nærmere på dette når vi snakker om Konstantin som kristen keiser.

3.1.3. Konstantin i Eusebius sitt historiske skjema

Eusebius presenterer det Gud oppnådde gjennom Konstantin i VC I.4-6. Gud stod ved Konstantin sin side ved begynnelse, midte og slutt. Han satte Konstantin opp som et forbilde for menneskene, i hvordan man skulle ære Gud. Eusebius fortsetter med å si at Gud gav synlige bevis i form av belønning til Konstantin på at han hadde valgt riktig religion. Gud æret hans keiserlige kongedømme med tre tiår, med dobbelt antall i total levetid. Monarkiet under Konstantin fremstod som en forbilledlig modell. Gud lot ham beseire tyranner, de som kjempet mot Gud og satte seg opp mot den suverene i universet selv. Han proklamerte Konstantin opp som lærer, tjener, slave, uimotståelig og ubeseiret. Han var samtidig briljant i sine militære seiere, from og velsignet av Gud.

³³ Cameron/Hall 1999:185

³⁴ Ronaldus 2006:60

Dette tekstavsnittet viser tydelig at Konstantin er Guds utvalgte, den som Gud hadde en klar plan med. Dette være seg politisk, religiøst og militært. Gud belønnet nemlig Konstantin med synlige beviser i form av viktige hendelser i historien. Konstantin sine militære seiere bruker Eusebius til å bevise at Gud faktisk valgte Konstantin som hersker. Dette fremhever Eusebius i etterkant av Konstantin sin seier over Licinius. I hyllesten av Konstantin får vi blant annet høre:

On the people outside the churches and all the provinces the Emperors magnanimity bestowed gifts of other kinds in great abundance. Because of them, all those in our part saw before their eyes those things which they had previously heard were being done in the other half of the Roman Empire, and had called the beneficiaries happy, praying that they too might sometime enjoy the same; and now they also could deem themselves blessed, confessing that a strange new thing, such as the whole history of the world on which the sun shines had never told before, had illuminated the mortal race in so great an Emperor. Such were the feelings (VC II.22).

Eusebius brukte blant annet formuleringen "all those in our part saw before their eyes" for å forklare Konstantins krigsgjerninger ut fra Guds frelsesplan. Samtidig fikk han vist at Konstantin var gitt rollen som enehersker fra Gud.³⁵ På denne måten ble Konstantin plassert inn i et historisk skjema med synlige handlinger der han var valgt av Gud. På samme måte ble Kristi komme satt i sammenheng med Romerriket.³⁶

På den andre side ble krigene Konstantin førte en manifestasjon av at Konstantin sin Gud var den rette. Militær suksess ble på mange måter brukt som et bevis på at kristendommen var den rette religion. I VC II.5 spiller Eusebius på en tale fra Licinius han hevder å ha fått referert til av øyevitnene kort tid etter. I denne talen spilte Licinius høyt, og erklærte at den som hadde den riktige Gud, måtte vinne. Eusebius bruker så talen for å bevise kristendommen var den sanne religion. Og dette kommer fra fienden, Licinius, selv. VC II.6.1 forteller så at slik som Licinius sine tegn er falske, viser Konstantin sine seg å være sanne. Visjonen forteller om Konstantin sine tropper som marsjerer som om de allerede har vunnet. Dette kan forstås som et frampek. Samtidig henspiller Eusebius her på

³⁵ Carmeron/Hall 1999:238

³⁶ Ronaldus 2006:56

himmelske tropper.³⁷ Historien viste altså at Konstantin var utvalgt av Gud. Den viste samtidig at Konstantin sin Gud var den rette Gud.

Eusebius vurderte Konstantin og hans handlinger til å passe med målet og progresjonen til Guds gjerning i verden. I skjemaet handler det om en utvikling mot totalt samfunn med Gud. Historiske hendelser, som vi skal se nærmere på etter hvert, gir mening og hensikt, og det er opp til mennesker å se nærmere på dem for å fange deres teologiske betydning. Det er nettopp det Eusebius har gjort. Eusebius anlegger et teologisk og historisk perspektiv når han tolker historiske hendelser. Som hos Lukas i *Acta* styrer Gud begivenhetenes gang. Hos Eusebius styrer han de gjennom Konstantin.

Av VC II.25 framgår det at Konstantin i ett av sine brev hevder at de som holder seg til Gud, blir belønnet, mens de som har angrepet og forfulgt kristne, blir straffet. Konstantin sin selvforståelse var altså ikke helt ulik hvordan Eusebius vurderte det hele. Det er av VC II.25 tydelig at Eusebius og Konstantin har samme oppfatning av at Gud belønner troende og straffer de ugudelige. Det snakkes om lønn for tro, her og nå, som en realitet (VC II.26.1). Samtidig snakkes det om tap for de som ikke tror, her og nå (VC II.26.2). Eusebius hevder at Gud handler i historiske hendelser og belønner tro, samt straffer ugudelighet. Dette er kjent fra Bibelen (Kongebøkene) og tidligere kristne apologeter om forfølgere (eksempelvis Lactantius). Konstantin kjenner nok til begge.³⁸ Lactantius gir i sitt verk, *Om Guds vrede*, uttrykk for samme syn på at Gud virker gjennom historiske hendelser. Verket til Lactantius presenterer Gud som en ivrig forsvarer av rettferdighet gjennom revolusjonære forandringer. Den ble basis for at Guds hånd kan bli sett i historiske hendelser bevirket av keiseren.³⁹ En annen kristen historiker og apologet, Athanasius, er ikke enig i Eusebius og Lactantius sitt syn. Athanasius bruker mange eksempler for å fremheve monarkiet som har kommet med Konstantin. Han snakker imidlertid aldri om at Gud viser seg i historiske hendelser.⁴⁰

3.1.4. Eusebius tolker Konstantin sin rolle som keiser

Sammen med LC viser VC et annerledes syn på det kristne riket enn det som var blitt en standard i det bysantiske riket. Herskeren blir sett på som spesielt utvalgt av Gud, og han selv en imitator av Gud, velgjørende hersker og lovgiver på jorda. I følge Optatus hadde han et spesielt oppdrag om å sørge for korrekt tilbedelse av Gud (slik Konstantin så sin

³⁷ Cameron/Hall 1999:232

³⁸ Cameron/Hall 1999:241

³⁹ Ronaldus 2006:48

⁴⁰ Ronaldus 2006:64

rolle allerede i 313; *Optatus, App. 3.*). Han var oppdratt av Gud for å slutte forfølgelsene, og var en venn av den guddommelige *Logos*. Hans plikt var å fremme den kristne religion og å avskaffe polyteismen. *VC III.54.1* setter tonen: "In all these undertakings the Emperor worked for the glory of the Saviour's power. While he continued in this way to honour his Saviour God, he confuted the superstitious error of the heathen in all sorts of ways." Som vi ser, var det en viktig oppgave for den kristne keiseren å fremme kristendommen som religion og sørge for rett tilbedelse. I *LC*, *VC* og *HE* leder denne religiøse rollen til Konstantin, som kristen keiser, til direkte militær og religiøs suksess. En slik tankegang er en kristen versjon av gammel romersk keiserideologi.⁴¹

Vi har vært inne på at Eusebius brukte det greske ordet *eikon*, som kan oversettes med bilde. Med dette viser han at jorda er et speilbilde av himmelen.⁴² *Mimesis* var en viktig tanke hos Eusebius. Dette henger sammen med *eikon*, da han altså mener at også den kristne keiseren og hans rike er et slags speilbilde/imitasjon av Gud i himmelen. Eusebius sin teori delte han med hellenistiske og platonske tradisjoner.⁴³ Et konkret eksempel på dette finner vi i feiringen etter seieren over Licinius i 324. Eusebius likte nemlig å se på enheten til Riket under Konstantin som en modell av herredømmet til den ene Gud (*VC II.19.1-2*).⁴⁴ Eusebius viser hva keiserrollen til Konstantin innebar:

He honoured his imperial reign with three complete decades, and circumscribed his human life with twice that number. Making him the model of his own monarchical reign, he appointed him victor over the whole race of tyrants and destroyer of the God-battling giants, who in mental frenzy raised weapons against the Sovereign of universe himself (*VC I.5.1*).

Monarkiet Konstantin innførte, er kontrastert med polyarki i *LC 3.6*⁴⁵ Det var ikke bare Eusebius som hyllet monarkiet. Det gjorde en annen historieskriver, Athanasius. Men i motsetning til Eusebius, fremhevet Athanasius nemlig monarkiet fremfor Konstantin selv.⁴⁶ Monarkiet ble av Athanasius satt i harmoni av den ene Gud. Dette kommer klart til uttrykk hos Athanasius i *Mot Hedningene 38 og 43*. 38.3: "So then this order of its arrangement,

⁴¹ Cameron/Hall 1999:34

⁴² Cameron/Hall 1999:187

⁴³ Cameron/Hall 1999:35

⁴⁴ Cameron/Hall 1999:236

⁴⁵ Cameron/Hall 1999:147

⁴⁶ Ronaldus 2006:64

and the concordant harmony of all things, shews that the Word, its Ruler and Governor, is not many, but One...." Athanasius fortsetter med å gi eksempler på hva han mener med harmonien. Han gir tre eksempler på harmonien Gud har sørget for: I 43.1 gir han uttrykk for at alle, unge som gamle, uavhengig av kjønn, lever side om side i harmoni. I 43.2 viser Athanasius at alle er i harmoni, med forskjellige strenger å spille på. Han tegner enheten i mangfoldet som forskjellige stemmer som i et kor. Dette er litt lik den tanken om at alle har forskjellige nådegaver, som vi møter hos Paulus. Hos Athanasius tjener alle til harmoni, på hver sin måte. Det siste eksempelet finner vi i 43.3, og det tangerer med Eusebius sitt syn. Livet i en by viser nemlig at det er koordinert av en guvernør. Alle adlyder ham, og fyller hver sin oppgave i byen, i harmoni.⁴⁷ I motsetning til Eusebius, som hauser opp keiseren og Romerriket, snakker imidlertid Athanasius bare om en tilfeldig by med en hersker. Og nevnte hersker er Gud. Athanasius nevner altså ikke Konstantin, men snarere monarkiet som er satt i harmoni av Gud.

Til forskjell fra Athanasius var Eusebius meget opptatt av selve Konstantin sin rolle som keiser. *VC* viser hvordan Eusebius skildrer Konstantin:

In handsome physique and bodily height no other could bear comparison with him; in physical strength he so exceeded his contemporaries as even to put them in fear; he took pride in moral qualities rather than physical superiority, ennobling his soul first and foremost with self-control, and thereafter distinguishing himself by the excellence of his rhetorical education, his instinctive shrewdness and his God-given wisdom (*VC* I.19.2).

I dette avsnittet konstaterer Eusebius at Konstantin så meget godt ut og var høyreist. En ideell keiser sine indre verdier ble reflektert av vedkommendes ytre utseende.⁴⁸ Likevel var det ikke det ytre Konstantin hadde stolthet i, det var nemlig det indre. Det slås samtidig et slag for at han var glimrende retorisk, og hadde god innsikt i Guds visdom. Han var altså i følge Eusebius også en kunnskapsrik teolog. Flere historikere har påpekt at dette ikke er tilfellet.⁴⁹ Der har imidlertid Timothy Barnes et viktig poeng. Han påpeker at Konstantin i flere år oppholdt seg ved Diocletian sitt hoff. Her frekventerte filosofer, diktere og andre skribenter. Ved hoffet lærte Konstantin gresk og gresk filosofi. Når han så styrte i Gaul,

⁴⁷ Ronaldus 2006:64

⁴⁸ Cameron/Hall 1999:197

⁴⁹ Cameron/Hall 1999:198

ansatte han retorikere til å styre sine provinser, og Lactantius til å undervise sin sønn. Konstantin var opptatt av kunst og litteratur. Han likte også å skrive, og var svært dyktig i latinsk litteratur. I følge Barnes var Konstantin mer enn gjennomsnittlig kunnskapsrik.⁵⁰ Dette er også oppfatningen til Eusebius, som levner liten tvil om at Romerriket var i trygge hender, hos en fantastisk keiser i et fantastisk monarki!

3.2. Konstantins bruk av maktmidler

Konstantin innførte monarkiet og styrte det med stø hånd i sine omtrent tretti år ved roret. På få år gikk kirken fra å bli forfulgt, til å bli en privilegert religion. Konstantin satte kristendommen i en særstilling i forhold til andre religioner. For å lykkes med dette, var han nødt til å bruke maktmidler. Penger, kirkebygging, lovgivning og erobring var sentrale metoder i å sette kirken i en opphøyet posisjon. Jeg vil nå presentere hvordan Konstantin sin bruk av disse maktmidlene blir fremstilt hos Eusebius. Til denne presentasjonen hører det da også med å vurdere om Eusebius sin fremstilling er konsistent.

3.2.1. Penger og personlige tjenester

Eusebius fremstiller Konstantin som generøs mot kirka, venner og fattige. VC I.41.3-43 levner liten tvil om det. Vi får her en smakebit av Konstantin sine administrative handlinger i kjølvannet av seieren over Maxentius i 312.⁵¹ Det kommer frem at Konstantin tok ansvar for de som hadde blitt urettferdig behandlet av tyranner. Han gav dem tilbake eiendommer og hjem, samt kalte folk tilbake fra eksil. Han løslatte også folk som satt urettmessig i fangenskap. Videre, i VC I.42, hører vi om hvordan keiseren kalte sammen Guds tjenere, og æret og verdsatte dem høyt. I tillegg til dette fritok han samtidig de geistlige, altså biskoper og prester høyt oppe i systemet, fra byrden med borgerlige forpliktelser. De var spesielt gitt jevnlig fritak fra skatt. Videre i VC I.43 hører vi om hans omtanke for fattige. Han nøyde seg ikke bare med å gi dem mat og penger, men også verdige klær. Han tok ansvar for gamle og foreldreløse. Hele avsnittet oppsummerer Konstantin som en raus keiser som skinte som solen.

MacMullen presenterer oss for et liknende eksempel hos Eusebius. Han finner støtte fra spesielt HE 1.10 for dette. "He ordered provincial officials to make available materials and labour for construction; set up a system of gifts of food to churches, grain allowances to nuns, widows, and others in church services." (*Theodoret., H.E 1.10 og 4.4.*) Kort

⁵⁰ Barnes 1981:47

⁵¹ Cameron/Hall 1999:219

oppsummert gav han kirka mange ting. (*Eusebius. HE 1.10f og 6f.*). Og over natta så det, ifølge MacMullen, ut som om han hadde skapt en "Christianity whose bishops and clergy had had their social horizons blown wide open by finding the open-handed Constantine in their midst." ⁵²

Konstantin blir fremstilt som gavmild mot både kirka og de på utsiden. Avsnittet fra VC I.41.3-43 generaliserer imidlertid ut fra et begrenset antall hendelser vi også kan finne i HE 10. Han går ikke i detaljer og avslutter det med en panegyriske konklusjon.⁵³ Derfor er det også vanskelig å vurdere hvor konsistent innholdet er. Konstantin blir i hvert fall fremstilt som gavmild. Det er forøvrig, etter min mening, vanskelig å komme utenom at analogien med *Logos* blir mer konkret her. Eusebius fremstiller en Konstantin som på mange måter fremmet kirka og satte fattige fri. Dette er en tematikk som er meget sentral fra evangeliene. Konstantin gjør det imidlertid ved å gi dem penger, klær og mat. Og det er vel rimelig klart at en kirke som er raus og samtidig tar seg av fattige, med en gang fremstår som mer tiltalende. Et eksempel på at Eusebius tolket det slik, finner vi i VC IV.28. Han påpeker her at Konstantin var spesielt gavmild mot kirka. Han gav mat til fattige, foreldreløse og kvinner i nød. Han æret de som hadde en gudevennlig filosofi. Konstantin sin gavmildhet var noe av det som ser ut til å ha gjort kirka så tiltalende at den konstantinske vendingen var mulig. Vi skal se nærmere på hva Konstantin sin gavmildhet innebar.

VC IV.1-4 gir oss flere eksempler på keiserens gavmildhet. Selv om han bygget opp og æret kirka, samtidig som han gav frelserens lære et godt omdømme, så neglisjerte han ikke sekulære saker. Han hadde faderlig omsorg for alle. De han kjente, promoterte han. Han nølte ikke med å gi goder til dem som oppsøkte ham. Noen gav han penger, andre jobber eller promoteringer. Dette høres isolert sett ikke helt stuerent ut. Og Konstantin sitt forhold til venner og geistlige var tvilsomt. Selv Eusebius innså at Konstantins gavmildhet var noe klanderverdig. I VC IV.54.1-3 forteller Eusebius om hvor fantastisk Konstantin var, men at hans gavmildhet dog kunne kritiseres:

His spiritual qualities had also advanced to the peak of human perfection. He was outstanding in all virtues, but especially for kindness. Most people considered this reprehensible because of the base conduct of selfish men, who attributed their own wickedness to the Emperors forbearance. It is true that we ourselves during these

⁵² MacMullen 1984:49

⁵³ Cameron/Hall 1999:220

particular years noticed two difficulties. There was a relaxation of censure against wicked rapacious men, who damaged the whole course of affairs; and there was also an unspeakable deceit on the part of those who slipped into the Church and adopted the false facade of the Christian name. His kindness and generosity, however, the straightforwardness of his faith, and the sincerity of his character led him to trust the outward appearance of those reputed to be Christians, who with a faked attitude contrived to keep up the pretence of genuine loyalty to him. By entrusting himself to them he came to be blamed for their misdeeds, as Envy fastened this smear on his virtues (VC IV.54.1-3).

Dette avsnittet inneholder svært viktig kritikk fra Eusebius. Min oppfatning er at Eusebius var veldig naiv ovenfor Konstantin og hele den konstantinske vendingen. Da blir plutselig slik kritikk oppsiktsvekkende. Det var store fordeler ved å bli kristen. Pengene var og i seg selv gode grunner til å ta på seg en falsk fasade i Kristi navn. MacMullen kommenterer at Eusebius beklaget bedraget som forekom i kirka da hyklere tok på seg falske fasader og kalte seg kristne. Han mente grunnen var at "there were some who through fear of the imperial warning crept into the Church with fraudulent purpose" (VC III.66). Uansett mener MacMullen at dette kan vise seg å være en virkelighetsoppfatning med modifikasjoner. Som kristen kunne man motta tidligere konfiskerte eiendommer. Samtidig kunne man kvalifisere seg for jobb hos keiseren, siden kristne ble klart favorisert. Om man fikk innpass i staben til keiseren, var det også flere materielle goder som ventet. Samtidig lå det store personlige gevinster i forfremmelser og personlig rang. Man kunne til og med oppnå bystatus, som gav innbyggerne fordeler for sin hjemby, ved å informere om at byen endelig var helt kristen. Havnebyen Maiouma gjorde det, og byen ble kalt Constantia (HE 2.5). MacMullen oppsummerer med å si at det rett og slett var en stor fordel å kalle seg en kristen. Og mange kristne anklaget borgerklassen for å bruke nettopp disse motivene da de kalte seg kristne.⁵⁴ Penger og gavmildhet var altså et svært viktig virkemiddel i den konstantinske vendingen. Og dette er selvfølgelig problematisk, også for Eusebius. Som vi skal se senere, var penger og hykleri et stort problem for eksempelvis donatistene. Dette ser imidlertid ut til å ha vært problematisk for mange, siden Eusebius selv påpeker det. Da forfølgelsene tok slutt, kunne man plutselig profitere på å være kristen. Da er det også slik

⁵⁴ MacMullen 1984:56

at forfallet begynte. Det er uvisst hvor utbredt problemet var, men misbruket av Jesu navn ser altså til å ha vært omfattende.

Så er spørsmålet om Konstantin var genuint snill, eller om han hadde klare motiver bak godheten. Jeg holder en knapp på det siste. Uansett var hans gavmildhet mot kirka og kristne viktig i innføringen av kristendommen. Det tjente til et godt eksempel for de som stod utenfor. MacMullen påpeker dette. Han mener hovedgrunnen til den enorme påvirkningen Konstantin hadde på kirkens vekst, lå i at Konstantin gjorde fordelene så offisielle og tydelige. Første grunn til vendingen var toleranseerklæringen. Grunn nummer to var penger i form av fritak fra skatt og store kirkebygninger. Og selv disse grunnene er på mange måter bare toppen av isfjellet i den konstantinske vendingen.⁵⁵ Eusebius vektlegger ikke motivene og konsekvensene så mye, da han er mest opptatt av at han er genuint snill som type, og politisk sett dyktig. Og altså et fantastisk eksempel for kirka.

3.2.2. Kirkebygger og ødelegger av hedenske kulturer

I VC II.45.1 får vi servert Konstantin sitt program for kirkebygging. Vi hører at han innførte to nye lover samtidig. Den ene loven begrenset avgudsdyrkelse, som hadde blitt praktisert i hver by med tilhørende omland. Konstantin nektet folk å sette opp kultobjekter og å dyrke andre guder eller ofre til dem. Eusebius introduserer i denne anledning et brev Konstantin sendte ut til hver provins, som omhandler nevnte avgudsdyrkelse. VC II.47.1: "Carrying yet further his piety towards God, the Emperor sent to the provincials in every national area an instructive decree refuting the idolatrous error of his predecessors in the power..." Brevet handlet om at han ville gjenopprette feilen hans forgjengere hadde gjort med hensyn til avgudsdyrkelse. Han ytret at det var mer rasjonelt for hans folk å erkjenne en Gud over alle, og at de burde overta hans Kristus som frelser. I kjølvanet følger et brev om avgudsdyrkelse.

Den andre loven dreide seg om å reise opp bygninger for å tilbe Gud. Formålet var å øke antall kirker. Angående kirkebygging beretter Eusebius at Konstantin sitt keiserdømme skulle finansiere det hele (VC II.45.2). Så følger et brev om kirkebygging. Eusebius oppsummerer hele seansen i VC II.61 med følgende hyllest til Konstantin: "Such words the Emperor, like a loud-voiced herald of God, addressed to all those in the provinces through a personal letter, protecting his subject from dominion error, while encouraging the pursuit of true godliness."

⁵⁵ MacMullen 1984:51

Ingen av de to lovene overlevde. Og et veldig interessant spørsmål er om den første loven mot avgudsdyrkelse i det hele tatt er så konsistent som Eusebius vil ha det til. Cameron og Halls kommentar til VC påpeker at det fortsatt er et ubesvart spørsmål hvorvidt han i det hele tatt forbød ofring.⁵⁶ VC II.56.2 og VC II.60.2 gjør det nemlig klart at han i utgangspunktet ikke forbød dem å ofre. Og Libanius sa senere at Konstantin ikke la noen begrensninger på det overhodet. Det sistnevnte tror jeg dog ikke stemmer. Vi vet i hvert fall at Konstantin forbød privat bruk av *haruspices* (ond magi som kunne skade andre). Det er imidlertid ikke mye bevis for hva han forbød. Poenget er vel at han uansett prøvde å fremme kristendommen, og han gjorde dette ved å bremse hedensk kult. Eusebius hevder, som sagt, at Konstantin ødela hedenske templer (VC III.54-58), forøvrig mer ekstravagant beskrevet i LC 8. På den andre siden var det i følge Zosimus (*Historia Nova* 2.31) nye templer selv i Konstantinopel, som var den "kristne byen".⁵⁷ Det er imidlertid vrient å få oversikt over hvilke templer ødeleggelsen gjaldt⁵⁸ – selv om Konstantin sin generelle kampanje mot avgudsdyrkelse eksemplifiseres i VC III.58 ved en konkret hendelse da Afrodites helligdom ved Heliopolis ble ødelagt. Så hvor konsistent var egentlig Konstantin sitt forbud mot avguder? Vi skal se nærmere på loven fra 324, som vi finner i VC II.45.1. Brevet pakker på ingen måte inn Konstantin sin religiøse tilhørighet, men han bruker enhver mulighet til å proklamere kristendommens sannhet. En kristen keiser kunne ikke bli forventet å tolerere hedensk praksis, som alle kristne fant moralsk støtende. Konstantin fulgte opp premissene han la i loven ved å gjøre kristendommen til en privilegert religion. Kristne fikk fordel ved offentlige avtaler, mens hedenske dommere magistrates ble nektet å ofre før de begynte sitt virke i det offentlige (VC II.44).⁵⁹ Loven innebar også at Konstantin forbød å reise hedenske kultstatuer, konsultasjon med hedenske orakler og hedensk ofring (VC II.44).⁶⁰ De politiske forholdene i 324 gjorde det mulig for Konstantin å ta ytterligere øyeblikkelige steg. I byene i øst ble flere tilhengere av Licinius drept, enten med eller uten rettssak. De som tidligere ble forfulgt, tok nå hevn. Slik hadde de også gjort etter at Maxentius falt (VC II.18). Hedningene var nå brakt i vanry. Konstantin tok absolutt grep mot religiøs praksis som ikke var kristen. Og en så øyeblikkelig og fundamental forandring sjokkerte hedningene. Det kan muligens ha kommet store protester. Konstantin gav da ut en

⁵⁶ Cameron/Hall 1999:243

⁵⁷ Zosimus var en hedensk historieskriver som skrev rundt 500 (Barnes 1981: 273). Han er ifølge Cameron og Hall vår beste kilde til Konstantin. Til tross for at han var fiendtlig innstilt til den kristne keiseren (Cameron/Hall 1999: 301).

⁵⁸ Cameron/Hall 1999:301

⁵⁹ Barnes 1981:210

⁶⁰ Barnes 1981:269

begrunnelse i Riket. Han tillot hedninger å beholde eiendommen der deres templer stod, samtidig som han forbød vold for å fremprovosere konvertering til kristendommen. Til tross for toleranse brukte Konstantin imidlertid harde ord og gjentatte ganger fordømte han hedningene, samtidig som han avstod fra å nevne ofring. Med dette viste han med bakgrunn i tidligere lov, at ofring forble forbudt.⁶¹ Barnes påpeker at det ser ut til at ofringene fortsatte i vest. Konstantin ønsket nemlig ikke å oppleve opprør i den delen han hadde ledet lenge før 324. I øst, på den andre siden, opphørte avgudsdyrkelsen i større grad, da Konstantin var mer klinisk i gjennomføringen av lovgivningen sin her. Mye tyder likevel på at Konstantin tillot ofring innenfor rimelighetens grenser. Hedningene kunne holde på i sine templer. Men ofring, gudsdyrkelse og tilbedelse av nye kultbilder var i utgangspunktet ulovlig. Dette innebar i praksis de tradisjonelle religionene i Romerriket. Naturlig nok var angrep på kristendommen også forbudt. Konstantin beordret eksempelvis at alle kopier av *Mot de kristne*, som filosofen Porphyry hadde gitt ut, skulle bli brent opp. Dødsdom ventet på de som satte seg på bakbeina.⁶²

Kristendommen ble nå etablert som *religionen* i Romerriket, og avgudsdyrkelse skulle forholde seg til kristendommens mønster i religiøs overholdelse. Kroneksempelen på dette er etter min mening Konstantinopel. Byen ble omtalt som "nye Roma", og var, som Barnes påpeker, en kristen by.⁶³ Fra start av skjenket Konstantin byen vakre kirker, beordret Eusebius av Caesarea til å sende femti kopier av Bibelen for kirkelig bruk, samtidig som han forbød enhver form for hedenske riter (VC III.48, IV.36). Fontenene og de offentlige bygningene reflekterte nå kristen, ikke tradisjonell kunst. I stedet for kunst med de vanlige figurene og scenene fra gresk mytologi, var det statuer av den gode hyrde, Daniel i løvehulen, og andre bibelske karakterer, ofte i bronse. Samtidig hang det også et kors i det keiserlige palasset (VC III.49).

Jeg har nå brukt Barnes mye til å vurdere hvor konsistent loven mot avgudsdyrkelse var. Det er nok en ærlig sak å si at den ikke nødvendigvis var så konsistent. I vest var det mer fritt fram for å utøve avgudsdyrkelse, enn i øst.

Konstantin undertrykket egentlig ikke avgudsdyrkelse når han etablerte kristendommen som privilegert religion, men han sørget derimot for at kristendommen erstattet kultene som religionen fordrev. Konstantin beundret kultobjekter i sin originale kontekst. Statuer av eksempelvis Apollon og musene lyste eksempelvis opp offentlige steder og det keiserlige

⁶¹ Barnes 1981:210

⁶² Barnes 1981:211

⁶³ Barnes 1981:212

palasset. Han ville ikke ha praksisen, som eksempelvis ofringene. Dette gikk nemlig på bekostning av hans egen religion, som han ønsket å samle folket rundt.⁶⁴ Likevel hevder nok Eusebius at Konstantin gjorde avgudsdyrkelse mer utilgjengelig enn det muligens var. I VC IV.23 hevder han at adgangen til avgudene var blokkert for alle som stod under romersk lov, sivilt så vel som universelt. Dette er nok lite trolig. Men avgudsdyrkelse, i form av romersk tradisjon, ble gjort langt mindre tilgjengelig. Uansett hva tilfellet var, så skapte Konstantins reaksjoner mot avgudsdyrkelse glimrende grobunn for kristendommen. Vi vil se nærmere på hvordan han erstattet hedenske kulter med sine egne kirker.

Konstantin vurderte det som statens ansvar å fremme kirka. Dette medførte at keiseren instruerte lederne i provinsene så vel som biskopene til å samarbeide om å bygge kirker, da han forventet et vell av konverterte kristne som et resultat av hans militære seire. Han sendte brev til hver biskop (i hvert fall i hver metropol), og oppfordret dem til å restaurere ødelagte kirker samtidig som de skulle bygge nye der det trengtes. Konstantin subsidierte kostnadene fra sitt keiserlige fond, og gav guvernører beskjed om å bidra med penger til biskopene det måtte gjelde. (Eusebius siterer brevet han mottok i VC II.45 f.).⁶⁵ Fra og med 313, i vest, gav Konstantin rikelig fra sine keiserlige midler, både til å bygge og utvide kirker. Dette innebar også å dekorere dem rikt. Det mest spektakulære eksempelet finner vi i Roma, hvor mye har overlevd. Han neglisjerte altså ikke vestkirken. Det er bl.a. Peterskirken i Roma et klart bevis på. Fra og med 324 skjenket han også i øst rikelig med kirker. Konstantinopel er et tydelig eksempel på dette. Ett av Konstantin sine bidrag var å heve kristendommen til en privilegert posisjon blant religioner i Romerriket. Dette gjorde han blant annet ved å bygge kirker. Kirkene måtte imidlertid finansieres. Vi har hørt at keiseren selv finansierte det. MacMullen viser med støtte i Zosimus at Konstantin la ned kulter, og tok verdiene som inntekt for staten. Det var mye å hente her. Verdifullt metall fra helligstedene gikk inn i statskassa.⁶⁶ Da var det med andre ord ikke så vanskelig å forstå at Konstantin hadde ressurser til å bygge kirker.

Konstantin sin rolle med å bygge opp kirka var sentral i det å løfte kristendommen fram, på bekostning av hedenske kulter. Eusebius setter umåtelig stor pris på dette. Hans tale til Konstantin ved Den hellige gravs kirke, som siterer store deler av hans verk *Theophania* skrevet et tiår tidligere, beskriver hvordan hedenske herskere gikk til angrep på Gud og ødela hans kirker. Med et pennestrøk, kontret Gud og kastet forfølgerne ned og

⁶⁴ Barnes 1981:247

⁶⁵ Barnes 1981:210

⁶⁶ MacMullen 1984:49-50

fylte huset med bønn for å feire Konstantins seier. Eusebius ser utvilsomt på kirkebyggingen finansiert av staten som et "tak for sist" til forfølgerne, og en slags fullførelse av Guds Rike på jorda.⁶⁷

Loven om kirkebygging og forbudet mot avgudsdyrkelse hang uløselig sammen. Et godt eksempel på dette er Den hellige gravs kirke i Jerusalem. Det ene gikk nemlig på bekostning av det andre her. Hedensk kult ble ødelagt, og kirka fremmet på dens bekostning. Den enes død var på mange måter den andres brød. I VC III.26-40 forteller Eusebius om en fantastisk gjerning av Konstantin. Det mest hellige stedet i Jerusalem, graven hvor Jesus stod opp fra de døde, hadde nemlig blitt gjort usynlig av noen vantro mennesker. De hadde bygget en helligdom over den. Bare "the friend of God the universal King", var kapabel til ordne opp i dette. Eusebius forteller om hvordan Konstantin, som var "besatt" av Den hellige ånd, rensket opp alt det urene og ødela alt som var bygd på dette stedet (VC III.26.6-7) Når keiseren hadde fikset opp i dette, bygde han opp et helligsted rundt graven (VC III.29-40). Eusebius legger stolthet i beretningen om Konstantin sin oppdagelse av graven til Kristus. Han ser på dette som en demonstrasjon av Guds velvilje ovenfor Konstantin. Ikke utypisk fokuserer han på de fysiske tingene ved evangeliet, eksempelvis korset. Før Konstantin hadde ikke kristne så mye fokus på helligsteder. Eusebius har dog i stor grad av fokus på dette. Han skriver om stedene selv, og bruker dem som beviser på historiske hendelser. Samtidig vektlegger Eusebius at Konstantin alene er inspirert av Gud til å avsløre beliggenheten til graven. Stedet er avslørt, "against all expectation", som "a representation of the Saviours return to life". Dette er en del av Eusebius sin retorikk og viser en grunnleggende tanke, om at "by facts louder than any voice to the Resurrection of the Saviour" (VC III.25-28).⁶⁸

Hedensk tilbedelse var ikke billig, på grunn av offringen. Derfor kunne hedenske kulter lide under pengestopp. I gode tider var det meget bra pågang i hedenske templer, men de var avhengige av støtte. Da det ble satt under ny administrasjon, ble det imidlertid stopp. Når de hedenske templene stengte, åpnet kirkene, blant annet Peterskirken i Roma. Noe av fokuset til kirkene var å hjelpe fattige. Dette fokuset, flere prester og antall kirker gav gode vekstvilkår for kirka.⁶⁹ Suksessen til kristendommen begynte nå å bli stor. Den oppsiktsvekkende veksten eskalerte ytterligere. Dette inkluderte både antall og størrelsen på

⁶⁷ Barnes 1981:249

⁶⁸ Cameron/Hall 1999:274-279

⁶⁹ MacMullen; 1981:53-54

basilikaene. Samtidig økte antallet biskoper. Og, som vi har sett, ble det også færre hedenske templer, så vel som færre hedenske prester.⁷⁰

3.2.3. Lovgiver

Eusebius kontrasterer den falne Licinius opp mot den gode lovgiveren Konstantin, i VC I.54-55. Konstantin innførte nye lover, og reformerte gamle lover. Dette var en del av oppgaven hans som en keiser som ønsket å fremme kristen tro. Vi har allerede vært inne på noen av lovene Konstantin innførte. Jeg vil nå se på noen øvrige som han brukte som maktmiddel for å gi kristendommen og kirka posisjon.

VC IV. 26-28 handler om lovgivning og offentlig nestekjærlighet. I IV.26.1-4 beretter Eusebius at Konstantin tok utallige grep angående lovgivning. Det samme gjaldt gamle lover han gjorde nye ved å reformere dem. Han gir så noen konkrete eksempler. Gamle lover hadde eksempelvis straffet barnløse ved å ikke tillate at de fikk arve fra deres egen slekt. Dette var medførte at barnløse da ble stemplet som kriminelle. Denne loven opphevet imidlertid Konstantin. Begrunnelsen lå i at naturen har gjort mange barnløse, selv om de ønsket barn. Øvrige barnløse har prioritert andre ting, som eksempelvis et liv i tjeneste for Gud. Å prioritere et liv i hellighet skulle ikke straffes. Konstantin gjorde altså om på denne loven til ære for Gud, sier Eusebius. Han mente Konstantin sitt motiv for å oppheve loven var å beskytte dem som levde liv i sølibat "gjennom lidenskap for filosofi" (IV.26.3). Eusebius bruker her platonsk terminologi som allerede var vanlig i kristen kontekst. Derfor forklarer han loven fra 320 ut fra Konstantin sin respekt for filosofi, være seg kristen eller hedensk. Det ser dog ut her til å handle om en form for kristen askese, sølibatet. Eusebius vitner om et kristent ideal i jomfruelighet. Samtidig var sølibatet hos kirkens ansatte allerede et tema. Eusebius hintet om at Konstantin hyllet dette: "He would all but worship Gods choir of those sanctified in perpetual virginity" (VC IV.28.1). Loven hadde altså sammenheng med at kristne levde i sølibat. På den andre siden var den egentlige begrunnelsen, som Eusebius er taus om, økonomisk. Denne loven åpnet nemlig for at kristne kunne forbli ugift, og etterlate seg verdifull eiendom til kirka. Det skal samtidig sies at få kristne ble påvirket av Konstantin sin lovgivning, som siktet på den borgerlige elite. Og det kan jo fort ha vært disse som kunne etterlate seg eiendom til kirka. De var i posisjon til det hvert fall.

⁷⁰ MacMullen 1981:114

Avsnittet vi har sett på, viser derfor tydelig Eusebius sine generelle metoder. Han legger nemlig fram loven på en måte som viser Konstantin sine rettferdige og nådige sider, mens han hyller Konstantin for å korrigere gamle urettferdige lover, slik at de nå ble rettferdige. Dette er en ren forsvarstale for Konstantin. Mye tyder dog på at motivet til keiseren var et annet. Som tidligere påpekt, gir ei heller Eusebius et fullstendig bilde av Konstantin sin lovgivning. Han plukker ut et veldig selektivt materiale, slik at det på mange måter ser pent ut.⁷¹

En annen gammel lov tok utgangspunkt i at mennesker på dødsleiet måtte testamentere i presise formuleringer, mens andre formuleringer utover dette kunne bli brukt mot dem. Dette ledet til mye manipulering. Keiseren noterte seg det, og omformulerte denne loven. Han gav frihet til den dødende, slik at personen kunne formulere seg enkelt slik den respektive ville, eventuelt i et skrevet dokument, muntlig eller akkurat slik den måtte ønske seg (VC IV.26.4-6).

Også denne loven kan vurderes ut fra to forskjellige synsvinkler. På den ene siden beskyttet den vedkommende på dødsleiet og hindret at folk kunne manipulere den døende til å testamentere noe en i utgangspunktet ikke ønsket. På den andre siden spekuleres det i om loven var intendert å unngå at folk ble hindret i å gi eiendommen sin til kirka ved dødsleiet. Konstantin gjorde altså det altså nok engang enklere for mennesker å kunne testamentere til sin egen kirke. Eusebius fokuserer ikke på dette.⁷²

Konstantin reformerte som sagt ikke bare lover. Han lagde også nye. En av disse var at ingen kristen kunne være slave for en jøde. Han begrunnet dette med at det var feil at en som var frelst av Herren skulle leve i fangenskap under de som hadde slaktet profeter og drept Herren (VC IV.27.1). Han beseget også det biskopene bestemte på de respektive synodene, slik at lederne i de ulike provinsene ikke kunne annullere det (VC IV.27.2). Eusebius fortsetter å fortelle at Konstantin gjorde uttallige lover til menneskers beste. Dette fordi han var knyttet til Gud (VC IV.27.3). Eusebius beretter at Konstantin var spesielt generøs overfor kirka. Dette for å fremme Guds kirke og sak (VC IV.28). Konstantin tok med andre ord flere grep for at det skulle lønne seg å være kristen. Biskopene ble også, som tidligere nevnt, satt i en særstilling. Det lønte seg nå å tilhøre kirka. Alt i alt så fremstiller Eusebius Konstantin som en fantastisk lovgiver som fremmet nestekjærlighet til alles beste. Eusebius forteller i dette avsnittet at Konstantin opphevet lover fordi han ønsket "hellig rettferdighet". Det er imidlertid en dårlig bevart hemmelighet

⁷¹ Cameron/Hall 1999:322-333

⁷² Cameron/Hall 1999:323

at Konstantin hadde flere motiver enn å bare spre kjærlighet. Han ønsket å gjøre kirka så mektig som mulig, og tok grep deretter.

3.2.4. Kriger

Konstantin fremmet kristendommen gjennom krig og erobring. Dette var et veldig viktig maktmiddel. Han utvidet eget herredømme og viste at han hadde rett Gud. Jeg vil nå se på hvordan Eusebius fremstilte Konstantin som kriger og erobrer. Det er liten tvil om at Eusebius hyller Konstantin som den største erobreren noensinne. Og Eusebius sparer ikke på konfekten i sin skildring av Konstantin som erobrer. I VC I.8.1 forteller han hvordan Konstantin doblet sin tid ved roret. Han økte landegrensene tre ganger, og var mye større enn alle de andre tidligere herskerne. I VC I.7-9 leser vi hvordan Konstantin overvant de store herskerne av fortiden, Cyrus og Alexander. Dette gjorde han ikke ved vold, men ved fromhet. Vi hører også hvordan han med mild og nøktern hånd erobret verden. På veien la *den velsignede* mye stolthet i å være barmhjertig.

Konstantin sin første virkelig store militære seier var, i Eusebius sine øyne, seieren over Maxentius. Eusebius beskriver Maxentius som en tyrann på det sterkeste (VC I.33-36). Konstantin så seg lei av dette tyranniet. Med Gud som sin beskytter, tok han opp våpen, og med seg i kampen hadde han korset. Konstantin stolte på Gud og vant kampen (VC I.37). Eusebius trekker så klare paralleller til Moses (*Exodus 15*), når han beskriver hvordan Konstantin nedkjempet Maxentius: "He was now very near to Rome itself. Then, so that he should not be forced because of the tyrant to fight against the people of Rome, God himself draw the tyrant out, as if with chains, far away from the gates..." (VC I.38.1). Det hele kulminerte naturligvis med at Konstantin nedkjempet Maxentius ved den Milviske bro og ble enehersker i vest, i 312. I kjølvannet av seieren var hyllesten til Konstantin stor. VC I.39.2 forteller om hvordan menn med sine koner, barn og utallige slaver hyllet deres frigjørere, frelser og velgjørere. Konstantin var på sin side gudfryktig, og takket Gud (VC I.39.3). Eusebius runder det hele av med følgende hyllest:

The Godbeloved Emperor, proudly confessing in this way the victory- bringing cross, was entirely open in making the Son of God known to the Romans. All the city's population together, including the Senate and all the people, as they recovered from bitter tyrannical repression, seemed to be enjoying beams of purer light, and be participating in rebirth to a fresh new life. All the nations which bordered on the Ocean

where the sun sets, set free from the evils which formerly oppressed them, kept rejoicing in happy gatherings as they hymned the mighty Victor, the Godfearing, the general Benefactor, and with one single voice they all acknowledged the common good of mankind which by God's grace had dawned in Constantine (VC I.41.1-2).

Det er bemerkelsesverdig hvordan Eusebius forsvaret Konstantin sine kriger ut fra Guds plan, til det beste for folket. Jones forteller hvordan krigen mot Maxentius var mer å regne som en borgerkrig. Kampen ble ført under Guds hjelp, men på ingen måte for hans sak.⁷³ Likevel fremstiller Eusebius det på en slik måte. Visjonen, som vi tidligere har sett, der Konstantin ser *chi-rho*-tegnet er sentral her. Krigen forsvares på mange måter ut fra en korsformet standard. Det som dog skal sies er at krigen ikke er fremstilt på denne måten i hans tidligere verk, *HE*. I *VC* er nemlig kampen mot Maxentius ledet etter en korsformet standard, som ikke er nevnt i *HE*. Dette tyder på en ny måte å forstå Konstantin på, og fører altså til at Eusebius må justere sitt tidligere syn, som vi har eksempel på i *VC* I.37.I.⁷⁴

Tolv år etter gjør Konstantin nok en stor bragd. Han beseiret da Licinius og ble eneheriker i hele Romerriket. Eusebius bruker *VC* 1.49-59 til å illustrere det gale Licinius gjorde. Han benytter seg av metaforer som dagslys kontra natt for å kontrastere henholdsvis Konstantin og Licinius (1.49.1). *Bok 2* innledes med å skildre hvordan Licinius gikk til angrep på kirka. Noen av kirkene ble fullstendig ødelagt, og dette for andre gang (*VC* II.1-2). Videre hører vi at Konstantin ikke lenger så dette som tolerabelt. Keiseren i vest ville redde folket og tok opp våpen (*VC* II.3). Han henvendte seg til Gud i bønn (II.4.1), vel vitende om at han hadde vunnet tidligere kamper fordi Gud var med ham, og fordi emblemet på frelsens lidelse (korset) gikk foran ham i kampen (II.4.2). Videre hører vi en tale fra Konstantin før han havner i kamp mot Licinius. Han spiller høyt og erklærer at den som har den rette Gud, må vinne (*VC* II.5). Eusebius ser ut til å skille mellom først Licinius sine angrep (*VC* II.6-7), og Konstantin sitt motangrep (*VC* II.9.4-10.2).⁷⁵ Konstantin ligger tynt an, men i krigen skjer det et mirakel, grunnet seierseblemet, og Konstantin vinner (*VC* II.8-9). Han ville imidlertid ikke jakte sine fiender for hardt, da han ønsket å spare liv slik at de kunne forandre sitt hjerte (*VC* II.11). Eusebius skildrer videre hvordan keiseren alltid holdt Gud foran sin egen forstand, og anstrengte seg for å tilpasse sine egne handlinger til Guds plan. Han ønsket at færrest mulig skulle bli drept. (*VC* II.13.1) I det

⁷³ Jones 1978:112

⁷⁴ Cameron/Hall 1999:15

⁷⁵ Cameron/Hall 1999:233

store og hele hører vi om en svært så nådig erobrere. Eusebius forteller også om en svært from keiser som ba fra sitt bønnetelt:

He gave up all ease and comfortable life, subjecting himself to fasts and harsh treatment of the body, and in this winning God's favour for his prayerful pleas that he might have God at his right hand to succour him, and might do those things which God was putting into his mind. Thus he took unsleeping care for the general welfare, interceding for the safety not only of his own men, but also of his enemies (VC II.14.1).

Konstantin vinner så sin endelige seier, og folket vender om til hans Gud (VCII.15-18).

Parallellene til seieren over Maxentius er tydelige. Folket avslutter med å hylle Konstantin og kristendommen:

Now that the evil men were removed, the sunlight shone, purified at last of dictatorial tyranny. The whole Roman dominion was joined together, the peoples of the east being united with the other half, and the whole body was orderly disposed by the single universal government acting as its head, the authority of a single ruler reaching every part. Bright beams of the light of true religion brought shining days to those who before had "sat in darkness and the shadow of death" (Luk 1:79/Isaiah 9:1). There was no more memory of former evils, as all people everywhere sang praise to the Victor and professed to know him only his Saviour God (VC II.19.1).

Med dette tok Konstantin over den østlige delen av Riket. Han ble den første enehersker i hele Romerriket, og den første som proklamerte "the monarchy of God" (VC II.19.2). Og tradisjonen tro uteble ikke folkets respons. All frykt forsvant hos folket. Det var bare smil og glede på ansiktene til dem som arrangerte fest. "Their choruses and hymns spoke first of all of God the universal King, as he truly is, and then with unstrained voices celebrated the Conqueror and his most virtuous and Godbeloved sons the Caesars. There was a forgetting of ancient ills, oblivion of every wickedness, enjoyment of present good and expectation of more to come" (VC II.19.3). Nå gjaldt det gudfryktige lover i riket (VC II.20.1), og de i øst kunne også oppleve gleden ved Konstantin (VC II.22).

En viktig kritikk til Eusebius er at han var en apologet som var selektiv i sitt utvalg. Også fremstillingen av krigen mot Licinius er gjennomført selektiv. Han var ensidig og

tilsynelatende ukritisk i sin beretning av det konstantinske vendepunktet. Flere mener eksempelvis at han slo sammen to slag (ved Cibalae i 316 og ved Chrystopolis i 324) mellom Konstantin og Licinius til en. *VC* II.6-18 som helhet skiller mellom Licinius sitt angrep på Konstantin (*VC* II.6-7), og påfølgende motangrep fra Konstantin (*VC* II.9.4-10.2). I kjølvannet av det er det en enighet (*VC* II.11), med en påfølgende kamp da Licinius bryter avtalen og vender seg til falske avguder (*VC* II.15-16.1). Eusebius sparer ikke på med skildringer av Konstantin sin glimrende taktikk. Oppe i det hele blander imidlertid Eusebius kriger, og er ikke historisk presis.⁷⁶ I tillegg hevder Barnes at Eusebius bruker en kontekst som ikke henger helt på greip, spesielt når han sammenlikner Konstantin med de andre herskerne. Det er også manglende kontekst når han feirer Konstantin sine triumfer i krig. Mye av det som står hos Eusebius er skrevet inn i en panegyrisk kontekst. Den historiske kredibiliteten mangler med andre ord.⁷⁷ Kort oppsummert utelater *VC* mye.⁷⁸

Eusebius får problemer med den historiske kredibiliteten når han skriver så apologetisk og panegyrisk som han gjør. Jeg vil kort skissere bakgrunnen for denne krigen. En slik bakgrunn vil nemlig utfordre Eusebius sin ensidede vinkling, noe jeg mener er nødvendig for å sette det hele i perspektiv. Til tross for sitt ekteskap med Konstantia (søsteren til Konstantin) og enigheten om religiøs politikk i Milano, var nok Licinius mistenksom overfor Konstantin fra første stund. Han var nok lite tilfreds med at Konstantin hadde gjort seg selv til senior Augustus (keiser). Licinius kontrollerte en større og rikere del av riket, og Konstantin ønsket seg nok dette området. Konflikten mellom de to stammer fra uenighet om landområder allerede i 314. Begge rustet på daværende tidspunkt opp til kamp.⁷⁹ Partene ble dog enige, og feiret dette i 315. Forholdene mellom de to partene var etter sigende bra de påfølgende årene.⁸⁰ Første tegn til uenighet mellom de to partene dukket opp i 321. Konstantin promoterte da sine to sønner, Cripus og Konstantin, til konsuler uten Licinius sin godkjenning. Han promoterte flere i 322, atter en gang uten å forhøre seg med Licinius. Konstantin fortsatte samtidig å øke landegrensene. Licinius protesterte mot dette, men Konstantin ville ikke forhandle. Våren etter begynte krigen. Bevisene er klare. Konstantin var den som angrep i den siste kampen mot Licinius. Dette var et relativt uprovosert angrep. De to var utvilsomt på kollisjonskurs, både religiøst og politisk. Licinius hadde i begynnelsen vært lojal med hensyn til avtalen i Milano. Licinius hadde derimot

⁷⁶ Cameron/Hall 1999:233

⁷⁷ Barnes 1981:267-268

⁷⁸ Barnes 1981:270

⁷⁹ Jones 1978:109

⁸⁰ Jones 1978:210

ikke samme tro som Konstantin. Han henvendte seg snarere til Jupiter Optimus Maximus.⁸¹ Da Konstantin sin velvilje overfor kristne vokste, begynte Licinius gradvis å bli mer fiendtlig mot dem. Han begynte etter hvert å forfølge kirka. Konsiler ble forbudt, mens biskoper ikke fikk lov til å besøke andre byer. Dette skadet konsilene og nektet kirka rom å utfolde seg i. Samtidig nektet Licinius menn og kvinner å tilbe Gud sammen, mens biskoper ikke fikk lov å undervise kvinner. Han innførte så hedensk ofring som en test for offentlig ansettelse. Kirker ble videre ødelagt og biskoper ble arrestert og i verste fall drept. Endelig fikk nå Konstantin en rettfærdiggjøring for noe han lenge hadde ønsket, å gå til kamp mot Licinius. Konstantin fikk et stuerent motiv, som han brukte for det det var verdt. Det er nemlig tydelig at han mente han skyldte Gud, som hadde gitt ham halve Romerriket, å forsvare sine medkristne som hadde blitt utsatt for en tyrann i den andre halvdel av riket. En slik krig ville nå ikke bli noen vanlig borgerkrig, som den mot Maxentius. Den kampen hadde blitt ført med Guds hjelp. Men på ingen måte for hans sak. Kampen mot Licinius var derimot et korstog i ordets rette forstand. Fra 320 forsvant Konstantin sin siste hedenske gud, solguden, fra myntene. Keiseren samlet biskopene til å hjelpe seg i forberedelsene, og satte opp bønnetempelet. En egen hær på femti mann passet på *labarumet*. Hæren ble nå forstått som en kristen hær. Konstantin gikk i kamp med og for Gud. Licinius tok opp kampen for de gamle gudene. Han samlet på sin side hedenske prester og orakler. Han ønsket å gå til krig mot Konstantin, ateisten, som tilbad en merkelig gud. Resten av historien kjenner vi. Partene barket sammen med store tropper. De mønstret større tropper enn noen hadde stilt før i det århundret.⁸² Licinius hadde 150.000 i infanteriet, og 15.000 i kavaleriet. Han hadde dessuten 350 skip. Konstantin hadde på sin side landstyrker på 120.000 mann. Keiseren i vest hadde samtidig 2000 soldater til å transportere troppene og sørge for matforsyninger.⁸³

Vi ser altså at Konstantin selv angrep. En voldelig keiser fremstilles av historiske fakta. Dette bekreftes av MacMullen, som mener at Romerriket aldri hatt en så voldelig keiser som Konstantin.⁸⁴ Dette står i stor kontrast til den nådige keiseren vi møter i VC. Eusebius hadde utvilsomt forklaringsproblemer med de to krigene til Konstantin. Et eksempel på dette finner vi i VC 3.1: "he set out to the defence of the oppressed." Dette er et pinlig forsøk på å skjule det faktumet at Konstantin var den som gikk til angrep. Konstantin var nemlig den som angrep (VC II.6.2). Eusebius adopterer her Konstantin sin egen forståelse

⁸¹ Jones 1978:211

⁸² Jones 1978:212-213

⁸³ Jones 1978:114

⁸⁴ MacMullen 1984:50

av sin misjon i det å angripe Licinius (II. 28.1-19).⁸⁵ Enda et eksempel på Eusebius sin apologetiske tilnærming, finner vi VC II.13.1-2. Konstantin blir beskrevet som nådig hele veien. Krigen ble fremstilt som nødvendig. Drapene blir rettferdiggjort som direkte kommandert av Gud og utført så barmhjertig som mulig. Noen slapp til og med unna for å få nye sjanser. Kontrastene er da store til den hedenske historikeren Zosimus. Han beretter at bare 30.000 slapp unna, av totalt 130.000. Måten Eusebius ser på krigene, er mildt sagt problematisk, og han løser det ved å være selektiv og manipulerende i sin behandling av materialet.⁸⁶ En annen måte Eusebius forsvarer Konstantin på, er ved å trekke Licinius helt ned i søla. Dette ved å fremstille ham som et villdyr, eller en slange som kveler seg selv (VC II.1.2). Et annet eksempel er hvordan Konstantin blir fremstilt som *godbeloved*, mens Licinius blir fremstilt som *godhater* (VC I.51-54.1). Licinius får uansett sin straff, og altså sin plass i Eusebius sitt skreddersydde historiske skjema. Dette med negativt fortegn.

3.3. Konstantin forstått i lys av bibelske forbilder:

Et annet virkemiddel Eusebius bruker, er å forsvare Konstantin ut fra Bibelen. Han trekker hele tiden paralleller til bibelske historier. Slik ufarliggjør han det Konstantin driver med. Et eksempel på dette finner vi i VC II.12.1-2. Her har vi sammenlikninger med Moses i bønneteltet. Alle krigshandlingene til Konstantin skjer etter møte med Gud i teltet. Dette i likhet med eksempelvis David i 2. Sam 5: 17-25.⁸⁷ I det store og hele ser det ut til at Eusebius forteller historien om Konstantin som en parallell til historien om Moses. Samtidig er også sammenlikningene til David fra Samuelsbøkene klare. Likhetene med Moses er dog mest påfallende, og alle krigshandlinger tolkes ut fra Guds frelsesplan med sitt folk. Det er i det hele tatt uproblematisk å forsvare krig når man bruker gammeltestamentlige modeller, i stedet for eksempelvis Bergprekenen. Gjennom hele VC er dette stort sett måten Eusebius gjør det på.

Samtidig er *Bok I-II*, kort oppsummert, skrevet over en narrativ lest fortalt som en religiøs krig. I denne religiøse krigen sammenliknes Konstantin med Moses, og seieren hans over Licinius representerer kristnes frihet fra forfølgelse.⁸⁸ Eusebius bruker sammenlikningen med Moses bevisst for å fremstille sitt ideologiske budskap. VC I.12 etablerer sammenlikningen med Moses. Eusebius gjenforteller her fortellingen om Moses.

⁸⁵ Cameron/Hall 1999:231

⁸⁶ Cameron/Hall 1999:234-235

⁸⁷ Cameron/Hall 1999:234

⁸⁸ Cameron/Hall 1999:28

Videre i kapitlet trekker han opp sammenlikningen med Konstantin. Denne samme Gud som en gang virket gjennom Moses og frigjorde folket fra tyranni, virker nå gjennom Konstantin. Eusebius vitner om tre klare sammenhenger med Moses. Den første er barndom og oppvekst. Videre at Konstantin også frir folket ut fra tyranni, på samme måte som Moses ledet folket ut fra trelldommen i Egypt. Til slutt det faktumet at Konstantin var en god lovgiver, som Moses. I tillegg til dette florerer det av paralleller til Moses gjennom hele *VC*, så vel som i *HE*. Jeg vil nå presentere noen hovedtrekk i sammenlikningen.

I *VC* I.12 tolker Eusebius Moses, og overfører det hele til Konstantin. På samme måte som Moses vokste Konstantin opp i fiendens palass (hos Diocletian i Nicodemia). Selv om han vokste opp blant tyranner og fortsatt var ung, var han likevel Gud sin tjener. Han hadde ikke samme moral som tyrannene, frigjorde folket fra trelldom, og presenterte dem for friheten og kristendommen. Han oppførte seg på samme måte som Gud sin profet (Moses). Ved siden av å se svært godt ut med god fysikk, hadde han selvdisiplin og var godt utdannet (*VC* I.19-21).

Moses spiller en viktig rolle hos Eusebius. I *HE* blir Moses fremstilt som profeten som snakker om Kristus. Sammenlikningen mellom Kristus og Moses dukker så opp i *Demonstratio Evangelica* 3.2.1-30, hvor Eusebius sier at Jesus var lik Moses da også han frigjorde folket sitt. Og vi har tidligere sett hvordan Konstantin blir sett på som en parallell til Kristus. Nå sammenliknes han også med Moses.⁸⁹ Den Hellige Ånd dro ham mot et liv i fromhet, i Guds tjeneste. Noe av grunnen til dette var at han hadde en far som var gudfryktig (*VC* I.12). *VC* I.20 trekker opp en eksplisitt sammenlikning med Moses. Som profeten fra GT, ble også Konstantin utsatt for et komplott. Han kom dog helskinnet gjennom det (*VC* I.20). Skildringen og sammenlikningen leder fram til en konklusjon om at Konstantin er valgt av Gud som keiser (*VC* I.22-24).

Videre trekker Eusebius opp klare sammenlikninger mellom Moses og Konstantin. På samme måte som Gud handlet i Moses, handler han hos Eusebius gjennom Konstantin da han frir folket ut av fangenskapet under Maxentius. *VC* I.38 forteller oss at Konstantin nærmet seg Roma. Men for at han skulle slippe å kjempe mot romerne, dro Gud selv tyrannene ut i stedet for. På samme måte som Faraos menn ble druknet i Dødehavet (Exodus 15:4), synker Maxentius og hans menn til bunns som steiner (jf. Exodus 15:5). Sammenlikningen dukker også opp når Konstantin er i bønneteltet i forbindelse med kamp

⁸⁹ Cameron/Hall 1999:192

mot Licinius (*VC* II.12.1). Også denne sammenlikningen baserer seg på tabernakelet i Exodus.⁹⁰

Som vi har sett var Konstantin, i likhet med Moses, den gode lovgiveren. Han gav gudfryktige lover til menneskers beste. Akkurat som Guds tidligere profet, Moses, var Konstantin en lovgiver som viste Guds folk hvordan man skulle leve, rikt og i glede. Både i denne verden og videre.⁹¹

Eusebius bruker sammenlikningen som apologet - for å få fram Konstantin som utvalgt keiser av Gud. Hele narrativet til Eusebius må forstås i dette lyset. For Eusebius er Konstantin utvalgt, og alle hans handlinger forsvares på mange måter ut fra dette perspektivet.

3.4. Konklusjon

Eusebius har tolket Konstantin sitt rike i sammenheng med Gud sitt kommende rike. Forfatteren av *HE* og *VC* oppsummerer selv sin egen fremstilling av Konstantin i *VC* IV.74-75. Avslutningen returnerer nemlig til Eusebius sine hovedtemaer. Konstantin avsluttet forfølgelsene, var den første kristne keiser, ødelegger av avgudsdyrkelse, ufortrødent budbringer for Kristus og en forkjemper for kirken. Ingen andre, verken gresk, barbar eller romer, hadde vært hans like.

⁹⁰ Cameron/Hall 1999:35

⁹¹ Barnes 1981:271

4. Donatistene sin vurdering av det konstantinske vendepunktet

Konstantin involverer seg i Afrika

At Konstantin involverte seg i kirkens saker, er ingen hemmelighet. Eusebius tegner et bilde av en engasjert og oppriktig keiser som ønsket det beste for folket og Gud: "Towards all people in general he was such a man. But to the Church of God he paid particular personal attention" (VC I.44.1). Han var en universell biskop utnevnt av Gud. Han sammenkalte konsilene, og proklamerte fred blant alle. Eusebius fortsetter med å si at han tok plass i mengden, som en stemme blant flere (VC I.44.1-2). Videre hører vi om en harmonisk og rolig Konstantin (VC I.44.3), til tross for at noen snakket hardt til ham (VC I.45.1). Han så til at alle levde i glede i Gud (VC I.47.4).

Det kan sies mye om Konstantin sin involvering i kirka. Å ta så stor del i kirka, var ikke problemfritt for en keiser som Konstantin. Spesielt kirkemøtet i Nikea er en saga uten sidestykke. Jeg vil for min del uansett fokusere på Konstantin sine involveringer i den donatistiske kirka i Karthago. VC I.45 forteller om dette. Det hadde kommet Konstantin for øret at det var problemer i Afrika. En ond demon hadde tydeligvis skapt dårlig stemning blant Guds menn, for å provosere keiseren. Konstantin lot seg imidlertid ikke affisere. Han vurderte det hele som en feil av mennesker som hadde blitt egget opp til raseri av den nevnte onde demonen. Han var på ingen måte opprørt av deres idioti, men følte snarere sympati for dem. Eusebius refererer her til konfrontasjonen mellom donatister og katolikker i Afrika, når han snakker om den onde demonen. Dette blir bekreftet hos Optatus, *App. 9* og *10*.⁹² Det hele bagatelliseres av Eusebius. Sett fra den andre siden, donatistene, var dette imidlertid ikke en storm i et vannglass.

4.1 Bakgrunn

Vi skal nå se på hvordan donatistene reagerte på at Konstantin var vennligstilt overfor den kristne kirka. Selve kontroversen mellom donatister og den kristne keiseren fant sted fra 312 til 337.⁹³ Likevel stammer konflikten fra enda lenger tilbake. Jeg vil først se på den mer fjerne konteksten, og videre på nærere kontekst. Så vil jeg presentere og vurdere hva donatistene mente om den konstantinske vendingen.

⁹² Cameron/Hall 1999:221-222

⁹³ Frensdorff 1985:141

Kirka satte tidlig en etisk standard og opererte med de tre dødssyndene hor, frafall og drap. Dette var utilgivelige synder. Forfølgelsene rundt 250 avslørte stor grad av frafall. Dette var problematisk, siden frafall i utgangspunktet da innebar at man ble utestengt fra kirka på livstid. Da begynte debatten om hvorvidt det var mulig for de som hadde falt fra, å komme tilbake. Tre partier gjorde seg gjeldende. Det første var rigoristene. De var strenge og ønsket ikke å ta inn igjen de som bukket under for presset under forfølgelsene. Det andre partiet var de som mente det var greit med umiddelbar tilgivelse, mens det siste partiet bestod av biskopene. De sistnevnte hadde en holdning hvor de på mange måter kontrollerte om folk kunne gjenopptas i kirka. De ledende biskopene i denne debatten var Cyprian i Karthago og Cornelius i Roma. De opererte med grader av synd ved frafall. Cyprian mente også at Guds nåde burde tale til de frafalte sin fordel.

I forlengelsen av disse forfølgelsene forandret ekklesiologien seg betraktelig. Kirka ble åpen både for de svake og de utholdende. Den ble da også mer attraktiv for hedninger. Biskopene fikk større makt da de måtte ta beslutninger. Kirka minnet mer om en stat inne i staten. Kirka ble en kirke for majoriteten, og ble mer inkluderende. Den ble mer respektert etter forfølgelsene i 260. Kirka ble mer aktuell med hensyn til dens budskap og den fant mer og mer aksept.⁹⁴

Det store konsilet i september 256 viste imidlertid tidlig hvor kirka i Afrika stod i debatten. Konsilet redegjorde ikke bare for om kjettere kunne bli gjendøpt da de kom tilbake etter å ha falt fra. Det viste samtidig at den afrikanske kirka ønsket å opprettholde samme renhetstradisjon som hadde karakterisert kirka før. Kirka ble forstått som eksklusiv. Cyprian sammenliknet den med Noahs ark, med noen få utvalgte. Kjennetegnet var at menigheten var mer spirituell enn institusjonell, med Ånden som manifesterte seg i de individuelle medlemmene i presteskapet og oppfordret alle til martyrdium så vel som selvfornektelse.⁹⁵ Omtrent femti år etter konsilet kom forfølgelsene i hele riket. Mange ofret da til avguder og overgav skrifter til myndighetene. I løpet av disse 50 årene hadde donatistene allerede hadde skilt seg fra kirken i Roma. Kollisjonen handlet i første omgang om mulighet for gjendåp etter frafall. Problemene i kirka i Karthago, som hyllet martyriet, startet med at flere av kirkens ledere falt fra under forfølgelsene. Flere av lederne i kirka bukket under for samfunnets autoritet, og uttalte seg nedsettende om de åndelige verdiene som hadde vært rotfestet i kirka i mer enn hundre år.⁹⁶ Kontroversen mellom kristne

⁹⁴ Ronaldus 2006:17-19

⁹⁵ Frend 1985:141

⁹⁶ Frend 1985:142

begynte for alvor da kirkens ansatte bukket under for presset, og overleverte skrifter for at de skulle bli brent. Kristne biskoper ble *traditores* i den forstand at de som forrædere overleverte hellige skrifter til myndighetene under forfølgelsene. I 305 prøvde kristne i Nord-Afrika å holde slike *traditores* unna å bli valgt som biskoper i andre bispedømmer. Tross stor støtte for å holde kirka "ren", spesielt i Numidia, vant selve de tolerante fram. I hvert fall en biskop som hadde vært *traditore* og en annen som hadde myrdet, fikk lov til å delta i valg av ny biskop. Seks år etterpå, i 311, var situasjonen en annen. De som en gang hadde overlevert skriftene, var stort sett ikke lenger velkomne. Rigoristene og de mer tolerante stod i steile fronter mot hverandre. I 311 døde Menserius, som var biskop i Karthago. Prosedyren for å velge ny biskop innebar at tolv biskoper skulle samle seg og velge. Før biskopene fra det tradisjonelt sett mer konservative og strenge Numidia ankom, var imidlertid valget i Karthago fremskyndet og avgjørelsen tatt. Rigoristene som representerte Numidia fikk aldri anledning til å si sin mening. Det var snarere de mer tolerante fra Karthago som vant frem. Avdøde Menserius hadde vært *traditore*. Hans etterkommer på bispesetet, Caecilian, som selv var mistenkt for å ha vært en *traditore*, møtte sterk motstand. På det tidspunktet, i 312, var det omtrent like mange rigorister som mer tolerante i kirka nord i Afrika, fastslår Frend.⁹⁷ Caecilians motstandere mente han hadde vært sterkt delaktig i forfølgelsene selv. De tradisjonelle rigoristene fra Karthago og Numidia slo seg da sammen og utnevnte sin egen biskop, Donatus. Det er også hans navn menigheten er oppkalt etter. Mye stod på spill. Donatistene klagde på valget til Konstantin, og håpte å vinne keiserens støtte for at Donatus var den rette biskopen. Klagen ble avslått i Roma i 313, uten at Konstantin brydde seg om å høre på hva opposisjonen hadde å si.⁹⁸ I et brev gjengitt i *HE* X.5.15-17, forteller Konstantin at han "hadde hørt om forsøk fra noen uansvarlige individer om å ødelegge den hellige og katolske kirka på skammelig og falsk grunnlag." Konstantin erklærte på dette tidspunktet at han ville gripe inn. Caecilian ble kontaktet av Konstantin, og fikk bekreftet at han var den rette biskopen. Konstantin tok så et nytt steg i favør Caecilian senere i 313. Da bekreftet han i et brev til Anulinus at han ønsket å frita menigheten til Caecilian fra skatt. For opposisjonen til Caecilian ble situasjonen nå mer alvorlig. For å sitere en donatistisk pamflett: "the Devil rewarded the lapsed clergy not only with the restoration of ecclesiastical honours, but also with royal friendship and earthly riches."⁹⁹ Dette medførte at opposisjonen kontaktet Konstantin selv.

⁹⁷ Frend 1985:144

⁹⁸ Tilley 1996:xiv-xv

⁹⁹ *Passio Donati* (PL. viii. 754), sitert etter Frend 1965:155

Den 15. april 313, "noen få dager etter", mottok han to dokumenter. Dokumentene inneholdt en appell, med påfølgende sterke anklager mot Caecilian. Svaret fra Konstantin ble historisk. Det var første gang staten tok en avgjørelse i kirken ved lovens lange arm. Konstantin slo et slag for å føre staten tett sammen med den "katolske" kirke.¹⁰⁰

Da Konstantin hadde gjort seg opp sin mening om hvem som var den rette biskopen i Karthago, tok han raskt grep. Han innførte en ny lov i Nord-Afrika, tidfestet til sannsynligvis våren 317. Dette medførte at donatistiske kirker skulle bli konfiskert, og at donatistiske ledere sendt i eksil. I begynnelsen var bestikkelser et substitutt for militær makt, for å vinne opposisjonen. Men Caecilian var sterkt hatet. Og med Donatus tilbake i Afrika, var han veldig klar for å trosse dette. Han nektet å overgi kirkene sine i Karthago. Caecilian appellerte da til sekulære autoriteter. Fra 12. mars 317 og til 321 overtalte han verdslige embetsmenn til å plassere våpenstyrker til sin disposisjon. Disse var assistert av hans egen livvakt, og av det donatistiske forfattere beskrev som "den kartagiske pøbelen" og soldater. Kirker ble angrepet, mennesker ble massakrert og biskoper drept. Dette førte til to rivaliserende kirker. Appeller om at "Kristus elsket enhet", hadde ingen vekt for de som så "katolske" kristne jobbe i spann med hedenske soldater. Den "katolske" kirke ble identifisert med en hatet avgudsdyrkelse, og med forfølgelse av "martyrenes kirke".¹⁰¹

4.2 Donatistiske martyrbetretninger

Tendensene til splittelse blant kristne skjedde altså lenge før den tradisjonelle datoen satt til 311, da to biskoper kranglet om bispesetet i Karthago. Og det fortsatte i en tid etter at katolikkene erklærte seier i 411. Donatismen var en religiøs bevegelse som nådde toppen i det fjerde århundret. Hovedårsaken til problemet var altså forholdet mellom det kristne samfunnet og resten av samfunnet. All debatten mellom katolikkene og donatistene hadde røtter i deres forskjellige tilnærminger til dette.¹⁰² Martyrtradisjonen hos kristne i Karthago stod sterkt. Beretninger om de Scilitianske martyrer (ca. 188), Perpetua og Felicitas (203), og Cyprian, stod sterkt i den afrikanske kirka. Troskap til tradisjonen var svært viktig. Deres strenge syn på forfølgelse definerte de trofaste kristne mot deres mer "avslappede" medkristne som samarbeidet med myndighetene i tiden med forfølgelser.¹⁰³

¹⁰⁰ Frend 1985:144-148

¹⁰¹ Frend 1985:159-161

¹⁰² Tilley 1999:introduction xi

¹⁰³ Tilley 1999:introduction xiii

I denne perioden dukker donatistiske martyrbetretninger opp. Som bakgrunn for min vurdering av donatistene sitt syn på det konstantinske vendepunktet, vil jeg ta med innspill fra flere martyrbetretninger. Vi vil begynne med å se på hvordan begynnelsen av kontroversen fremstilles i *Martyriet til helgenene Maxima, Donatille og Secunda* (*The passion of Saints Maxima, Donatille and Secunda*). Denne betretningen stammer fra forfølgelsene under Diokletian i 304, og setter på mange måter tonen for noe av den bakgrunnen jeg nå har sett på. De tre kvinnene den handler om, er modellert ut fra Sjadrak, Mesjak og Abed-Nego i Danielsboka. De er et glimrende eksempel på trofasthet i en tid da selv ikke katolske prester var trofaste. En slik historie var veldig nyttig for donatistene da det katolske presteskaper samarbeidet med det (i deres øyne) avgudsdyrkende Romerriket. Betretningen viser eksempel på masseforfall i den kristne kirke. Prester faller fra, men ikke kvinnene. Denne historien representerer en stolt donatistisk tradisjon. Den viser også tydelig hva oppfatningen av forfall var. Donatilla uttaler seg nemlig glassklart til Anulinus, som vi forøvrig har sett senere samarbeidet tett med Konstantin: "Our authority is Christ. Your authority is the Devil. Between God and the devil there is a great distance (cf. 2 Cor 6.15). Through us God is blessed; through you the devil is cursed" (§3).¹⁰⁴

Martyrbetretningen som er mest aktuell for vår del er en preken om martyrene Donatus og Advocatus (*A Sermon on the Passion of the Saints Donatus and Advocatus*). Den tegner et godt bilde av hvordan Konstantin sin involvering i kirka ble oppfattet. Under perioden fra og med 311 ble kristendommen en offisiell religion i riket, og unionen mellom stat og religion ble enda mer intens. Tittelen til martyrbetretningene nevner Donatus. Han var som kjent selve grunnleggeren av bevegelsen. Stedet for hendelsen er Avioccala, og navnet til byen kan ha blitt forandret til Advocatus, et personnavn. Betretningen er datert til 317-320. Den handler om et massemartyrium inkludert biskopen i byen.¹⁰⁵ Her kan vi finne en god del viktig informasjon. Ved siden av denne vil jeg konsultere *The Acts of the Abitinian Martyrs* (304), *The Passion of Maximimian and Isaac* (år 346-348) og *The Martyrdom of Marcellus* (ca 347). Det skal sies at jeg gjorde svært få funn på Konstantin direkte. Likevel skinner kritikken klart gjennom, da keiseren lar sine biskoper bruke sine respektive maktmidler. Sånn sett representerer keiserens menn, som Caecilian, Konstantin selv. Forholdet mellom keiser og pave er et eksempel på en klassisk problemstilling i middelalderen. En tilsvarende problemstilling hadde altså vi allerede på 300-tallet.

¹⁰⁴ Tilley 1996:13-24

¹⁰⁵ Tilley 1996:51-52

4.3. Donatistene sin forståelse av Konstantin og katolikkene sin historiske rolle

Jeg vil nå se på hvordan donatistene forstod Konstantin sin historiske rolle – med utgangspunkt i martyrbetretningen *A Sermon on the Passion of the Saints Donatus and Advocatus*.

Katolikker som fariseere

Donatistene ble offer for keiserens institusjonalisering av kirken. De tok da motsatt parti, som motstandere av institusjonaliseringen av kristendommen. De betraktet katolikkene som representanter for dette etablissementet de åpenbart mente var Djevelen sitt verk. På samme måte som Jesus viste at fariseere hadde misforstått flere aspekter, anvendte donatistene nå samme metode. Katolikkene var nemlig i donatistene sine øyne de nye fariseerne. I beretningen om Donatus og Advocatus, finner vi i §6 en klar advarsel til katolikkene: "Behold, in imitation of the Lords passion, this cohort of soldiers marshalled by latter-day Pharisees sets forth from their camps to the death of Christians. Against innocent hands stretched out to the Lord, their right hands are armed with cudgels (cf. Mt 26, 47)." Katolikkene er altså fariseere. Dette får selvfølgelig konsekvenser for hvordan donatistene vurderte forholdet mellom kirke og stat. Donatus sitt verk har gått tapt, men deler kan rekonstrueres i Augustin sitt skrift *Contra Epistolam Pameniani*. Donatus fulgte typisk afrikansk teologi. Den kristne kirka var en liten kropp av frelste, omgitt av alle de som var fortapt. Kirken var omgitt av verden. Ugresset i verden bestod av falske kristne, og hveten av de utvalgte. Dette er en bibelsk terminologi vi kan kjenne igjen fra Matt 13, 14-30. Ugresset blir det mer og mer av, så det er nødvendig for sanne kristne å skille seg selv fra dem. Resultatet var at "verdens" kirke aksepterte Caecilian. Derfor kunne bare Gud finnes i Afrika alene. Romerriket sin stat og kirke appellerte ikke til donatistene. Det utviklet seg et behov for å rettfærdiggjøre splittelsen med kirka. Den sanne kirke ble sett på som et selskap av utvalgte som skilte seg fra den katolske kirke i verden, som i universell utstrekning var alliert med verdens krefter og forurenset med vanæren til *traditio*.¹⁰⁶

Katolikkene var fariseere som tok på seg en falsk fasade. Martyrbetretningene er ikke nådige mot det de kaller *traditores*. Det latinske ordet *traditor/traditores* representerer de som gått over til fienden sin side ved å overgi seg selv eller statlige hemmeligheter. I den donatistiske konteksten er ordet enda mer ladet. Det betyr de kristne som forlot den, i donatistene sine øyne, sanne kirke og ble medlem av statens kirke. Det ligger dog mer i

¹⁰⁶ Frennd 1985:315-316

begrepet. Roten i ordet, *tradere*, betyr å overgi fysiske objekter. Det var også dette *traditorene* nord i Afrika gjorde. De overgav Skriften til romerske soldater som banket på døra. Dette var det verste man kunne gjøre. Bibelen var Guds Ord, og ingen kristne burde ta lett på dette. Senere utviklet det seg en forståelse av at katolikkene generelt var *traditores*.¹⁰⁷ Samtidig spilles det i *A Sermon on the Passion of the Saints Donatus and Advocatus*, §6, på Judas i Matt 26, 47: "Og mens han ennå talte, kom Judas, en av de tolv, og med ham en stor flokk som var væpnet med sverd og stokker; de kom fra overprestene og folkets eldste." Første generasjon med donatister så nemlig en klar parallell mellom Judas og katolikkene sitt ansikt utad, Caecilian, sitt fall. Maiorinus og Donatus fordrev Caecilian slik som Matthias tok over bispesetet etter den falne apostelen. De så også hvordan rivalen (den katolske kirken) kunne leve side om side med deres egen kirke, i Djevelen og antikrist sin tjeneste. Donatus sitt samfunn var bare en fortsettelse av den afrikanske kirka og eksisterte før de store forfølgelsene. Caecilian sin kirke hadde plassert seg selv utenfor - akkurat slik Judas gjorde.¹⁰⁸ Med dette hadde katolikkene og Konstantin fått sine respektive roller i historien.

Konstantin som antikrist

Det ble altså utviklet et nytt syn på kirka og staten. Dette handlet om staten som et foretak og dens leder som Satan sin tjener. Forståelsen ble hentet fra Antikrist i Bibelen (Joh Åp.), samt apologetene sine skrifter i det andre og tredje århundret.¹⁰⁹ Vi finner et vell av slik forståelse i martyrbetningene fra donatistene. *A Sermon on the Passion of the Saints Donatus and Advocatus* spiller tydelig på at Konstantin sin kirke er djevelens verk, og at kirkens overhode, altså Konstantin implisitt, er Antikrist:

Who denies that such deeds have the children of the Devil as their authors? Who calls the authors of the actions Christians, except the person who wishes to excuse the Devil himself or to disavow Christ the Lord? What diligence by the Serpent! So many evils let loose! How many hatched so that its family might assume the divine Name and hide itself from that Name, the Name it disgraces by its deeds! O the strength of the divine patience so worthy of praise, bearing up while the villainy of evil is spreading! Divine patience puts up with having the deeds of the crafty enemy imputed to itself or to its

¹⁰⁷ Tilley 1996:preface ix

¹⁰⁸ Frend 1985:316

¹⁰⁹ Tilley 1996:introduction xii

Name. Let no one think that something trivial happens when so many schisms and heresies arise. Satan's disguise surely dishonours God and Christ though his wicked ministry and adulterous work (§4).

Her ligger det implisitt at den katolske kirke ledes av Djevelen, og kirkens leder på jorda er Antikrist. Denne historien er hentet fra Konstantin. Forståelsen hadde imidlertid røtter tilbake i tid også. *The Acts of the Abitinian Martyrs* fra ca 304 kontrasterer de to kirkene, med deres to ledere; Kristus og Antikrist (§22). Og da Konstantin fortsatte forfølgelsene i 347, har man samme forståelse. §1 forteller om at forræderne tjener Antikrist.

Konflikten mellom donatister handlet om kampen mellom Kristi tjenere på den ene siden, og antikrist sine tjenere på den andre siden. For Donatus og hans etterfølgere var Romerriket fortsatt Babylon, som undertrykket de troende, og keiseren hadde ingenting med interne kirkesaker å gjøre.¹¹⁰

4.4. Konstantin sin uverdige bruk av maktmidler

Vi har sett hvordan Konstantin brukte maktmidlene til å fremme kirken. Dette gikk da utover donatistene. Han brukte maktmidler for å fremme statskirken og undertrykke Donatus sin kirke. Og maktmidlene Eusebius fremstiller med positivt fortegn, fremstilles naturligvis med motsatt fortegn hos donatistene. Vi har allerede sett hvordan Konstantin satte deler av hæren sin til Caecilian sin disposisjon. Dette førte til massakre, arrestasjoner og generell forfølgelse av donatister i perioden 317 til 321. På samme måte brukte Konstantin egen lovgivning til å fremme Caecilian sin kirkes posisjon, på bekostning av donatistene. Han fritok blant annet Caecilian sin menighet fra å betale skatt. I tillegg innførte han en ny lov i Nord-Afrika, tidfestet til sannsynligvis våren 317. Denne bestemte at donatistiske kirker skulle bli konfiskert og at donatistiske ledere skulle bli sendt i eksil. Det mest effektive maktmiddelet, i følge donatistene, var imidlertid pengegaver. I *A Sermon on the Passion of the Saints Donatus and Advocatus*, finner vi flere interessante sitater.

§2 snakker om Caecilian, og dem han forledet til falsk bruk av Navnet. De blir forledet av vannhellighet. Samtidig fanger han dem med grådigheten til kongelig vennskap og jordiske gaver. Martyberetningen referer her til *HE* 10.5.15-17, og Konstantin sitt brev til Caecilian. Brevet handlet om å restaurere kirkebygg som hadde blitt konfiskert under

¹¹⁰ Frend 1965:554

forfølgelsene før 312.¹¹¹ §3 handler på sin side om forførelsene ved pengestøtte: "He sent funds so that he might weaken their faith or provide an occasion for avarice through the publication of the law". Det referes i §3 til *HE* 10.6.1-5 som handlet om Konstantin sitt brev til Caecilian om pengestøtte bare til katolikkene.¹¹² Det er generelt et gjennomgående tema at Konstantin hadde kjøpt Caecilian, som igjen forledet folket ved hjelp av penger. Dette førte til at katolikkene tok på seg falske fasader, noe vi også har sett Eusebius har kritisert. I *A Sermon on the Passion of Saints Donatus and Advocatus* blir den katolske kirke identifisert som grådige *traidores*: "At that time you could have seen bands of soldiers serving the Furies of the traitors. They were brought together to perform a crime, but they were thinking only of pay" (§6). Katolikkene lot seg kjøpe, mens donatistene forble trofaste. Det ironiske opppe i det hele var at donatistene på mange måter tok rollen til den tapende part her. De hadde selv søkt om støtte hos Konstantin. Da de ikke fikk det, tok de offerrollen. Senere tok også donatistene i bruk kirkene som opprinnelig var myntet på katolikkene. Slik fikk også donatistene benytte seg av fruktene fra at kristendommen ble spredt for alle vinder og hadde statlig støtte. I mange av disse områdene betydde altså kristendommens triumf også triumf for den donatistiske kirke.¹¹³ De brukte da kirkebygninger myntet på katolikkene, og som de tidligere hadde kommet med sterk kritikk til bruken av: "How swiftly and completely did the situation change! The basilica, shameful to say, was turned into a fast-food restaurant. What grief to see such a crime in the house of the Lord, this place accustomed to pious prayers, now profaned by impure deeds and illegitimate incantations!" (*A Sermon on the Passion of Saints Donatus and Advocatus*, §4). Kirkene donatistene egentlig ville ha, kritiserte de nå bruken av. Hellige kristne likte ikke hvordan falske kristne tilba Gud. Utvilsomt en litt ovenfra og ned holdning fra donatistene. En slags taperrolle til tross. Donatistene hadde nok utvilsomt sitt på det tørre. Det er en kjent sak at Konstantin brukte pengene som et maktmiddel. Og Eusebius stilte seg selv kritisk til mennesker som tok på seg falske fasader ved å bli kristen.

4.5. Konstantin forstått i lys av Bibelen

Vi har sett hvordan Eusebius bruker tekster hovedsakelig fra GT for å forsvare Konstantin. Donatistene hadde en annen bibelbruk. De anklaget katolikkene og kirkens overhode, Konstantin, med bibelsk belegg. De fant imidlertid støtte i hovedsakelig NT. Det florerer av

¹¹¹ Tilley 1996:54

¹¹² Tilley 1996:55

¹¹³ Frend 1985:162-163

bibelbruk i de donatistiske martyrbetretningene. Jeg vil trekke inn noen eksempler på bruken.

Det må ha vært en påkjenning for donatistene å leve så tett innpå det de anså som sine fiender, de som forfulgte dem. De anvendte flere bibeltekster for å finne sin plass oppe i det hele. Slik identifiserte de både seg selv og katolikkene. Donatistene brukte eksempelvis Matt 10,36 til å vise hvordan det er å leve side om side med katolikkene: "og en manns husfolk er hans fiender" (*A Sermon on the Passion of Saints Donatus and Advocatus* §1), De ga seg imidlertid ikke med det. §5 fortsetter:

But lest we wander too far from the main point, let us omit their defilement of holy virgins. I repress any mention of their slaughter of the priests of God. I keep silent about their assaults, their pillaging, their booty. This way even they may know that we deliberately select few things from among many and we expose it quickly and modestly, seeing that we are eager not to exact vengeance on our enemies but to free the souls of these miserable people from the jaws of the ravenous wolf, indeed from the very mouth of the Dragon.

I dette avsnittet ligger to bibeltekster implisitt. Den første er Matt 7,15: "Ta dere i vare for de falske profetene! De kommer til dere i saueham, men innvendig er de glupske ulver". Matt 7,15 spiller igjen på Esekiel 22, 27: "Stormennene i landet lignet ulver som river sitt bytte i stykker. De lot blodet flyte og tok menneskeliv for å skaffe seg urettmessig vinning." Tekstene brukes generelt til å advare mot de falske forræderne. Tekstene viser nemlig hvordan de "falske" identifiserer seg blant de hellige, som da er donatistene selv. Matteus er populær. Vi har allerede sett hvordan Judas, i §6, på mange måter blir et eksempel på forræderne. Det advares tydelig mot selve kroneksempelen for en forræder. "De andre" ble nemlig assosiert med ham. Donatistene blir i §6 oppfordret til å stå i mot og ta martyrdøden om det krevdes:

Behold, in imitation of the Lords passion, this cohort of soldiers marshaled by latter-day Pharisees sets forth from their camps to the death of Christians. Against innocent hands stretched out to the Lord, their right hands are armed with cudgels. But it may be said that those who are not slaughtered by the sword are no less martyrs for having been beaten to death in this impious massacre.

Det alluderes her til Matt 26, 47. Judas hører til den "katolske" kirke, ikke donatistene.

Samtidig bruker donatistene bibelske tekster til å vise at de er det utvalgte folk, som tilhører den "sanne" kirke. *A Sermon on the Passion of Saints Donatus and Advocatus* §7 forklarer at en konsekvens av å være "sann" i troen er å bli forfulgt: "No one else appears as servant of Christ the Lord as much as someone who suffered the same things as the Lord." Dette begrunnes igjen i Bibelen, da Joh 15,19-20 siteres: "Hadde dere vært av verden, hadde verden elsket sitt eget. Men dere er ikke av verden. Jeg har jo utvalgt dere fra verden, og derfor hater verden dere. Husk hva jeg sa til dere: En tjener er ikke større enn sin herre. Har de forfulgt meg, vil de også forfølge dere. Har de holdt fast på mitt ord, vil de også holde fast på deres."

Donatistene anvender bibeltekster som snakker rett inn i deres situasjon. Deres bruk av bibelen kan minne om en slags "frigjøringsteologi" der man taler fra de undertryktes ståsted. *The Acts of the Abitian Martyrs* er et eksempel på tidlig bruk av slik teologi. Martyrberetningen stammer fra 304, da "falske" kristne hadde begynt å falle fra. I §22 finner vi eksempel på dette. Hele avsnittet oppfordrer til å holde fast på den "sanne" tro. Først kommer det en lengre sekvens som viser kontrastene mellom Gud og Antikrist sine respektive verdener. Det spørres så om noen som virkelig kjenner Gud ville trodd at martyrene og *traditorennes* kirke er en og samme kirke. Svaret er selvfølgelig nei. Ingen vil tro det. Forskjellen er nemlig som dag og natt.

2 Kor 6.13-18 siteres så som en oppfordring til hvordan leve som undertrykt. Donatistene finner her bibelsk støtte i at lyset ikke har noe til felles med mørket. Ei heller kan "Guds tempel og avgudene forlikes". De oppfordres til å skille seg fra "katolikkene": "Derfor sier Herren: Dra bort fra dem og skill dere fra dem, rør ikke noe urent! Da vil jeg ta imot dere, jeg skal være deres far, og dere skal være mine sønner og døtre, sier Herren, Den allmektige."

Kjennetegn på en slags frigjøringsteologi finner vi i tre punkter.¹¹⁴ For det første var donatistene undertrykte. For det andre har de tenkt gjennom hvilke teologiske kriterier som er spesielt viktige, autentisk og relevant. Dette var det faktum at de var de utvalgte, som var omgitt av falske profeter som var av verden. Bibelbruken deres innebar en trøst om at de som nå blir forfulgt fordi de er utvalgte. På sikt er de dog den vinnende part. For det tredje tjente deres teologi til riktig handlingsmønster. Bibeltekstene de anvender, oppfordrer til å

¹¹⁴ Austad 2008:136-137

holde fast på troen, hyller martyriet og advarer mot fienden som er nærmeste nabo.
Samtidig oppfordrer den til å søke martyrdommen i stedet for å falle fra.

5. Sammenlikning

I denne sammenlikningsdelen vil jeg drøfte og redegjøre for mine funn. Det blir nå naturlig å stille de to motpolene i samtiden opp mot hverandre: Eusebius på den ene siden og donatistene på den andre.

5.1. Konstantin i lys av historien

Begge parter setter Konstantin inn i en tydelig historisk kontekst. Eusebius tolker Konstantin som en parallell til Kristus, som utvalgt av Gud for å fremme kristen tro og kirka på jorden. Han drar det nesten så langt som å si at Romerriket på mange måter er Guds rike på jorda. Slik rettferdiggjør han alle Konstantin sine ugjerninger. Motsatt mener donatistene at Konstantin sin kirke er en kirke av verden, og ikke har noe med den "sanne kirke" å gjøre. For donatistene er Konstantin en parallell til Antikrist. Slik settes han inn i deres historiske kontekst. Det er tydelig at Eusebius sitt perspektiv var veldig tilsløret, og at han ikke evnet eller ville se klart gjennom sine egne gledestårer. Og for egen del er det kanskje lettere å gi donatistene forståelse.

Det ironiske oppe i det hele er dog at donatistene hadde en forståelse av Donatus, som er sammenliknbar med Eusebius sin forståelse av Konstantin. Optatus, katolsk biskop, kritiserer Donatus sin selvforståelse: "He claimed for himself sovereign authority (Principatum) at Carthage, he exalted his heart and seemed to himself superior to other mortals, and wished that all, even his own allies, should be beneath him" (Optatus, *Against the Donatist* iii. 3). For ordens skyld er det dog viktig å lese Optatus med kritiske øyne, da han var motstander av donatistene. Uansett påpeker Optatus at Donatus ble sett opp til som Gud. I *Sermo* 197.4 uttalte eksempelvis Augustin at donatister reagerte mer på misbruk av Donatus sitt navn, enn Kristus sitt.¹¹⁵ Slik sett støttes Optatus av flere kilder. Dette tatt i betraktning, så er kanskje også donatistene sitt syn på Konstantin så vel som Donatus en smule forvrengt. Det er utvilsomt to klare motpoler. Eusebius nøt veldig godt av Konstantin. Donatistene ble rammet på det sterkeste. Da er kanskje analogien til henholdsvis Kristus og Antikrist forståelig. Verken Eusebius eller donatistene hadde helt nyansert syn på det hele.

Hovedproblemet er uansett, slik jeg ser det, forholdet mellom stat og kirke. Eusebius hadde opplevd forfølgelse. Nå hadde han fått en keiser som plutselig favoriserte kristendommen. At verden nå ble kristen, var fantastisk. Dette gjaldt ikke for donatistene,

¹¹⁵ Frend 1985:165

som muligens fikk ekstra stor oppmerksomhet da Konstantin satte inn styrkene i 317. De hadde allerede på 200-tallet ekskludert seg fra verden som en utvalgt gruppe. Når "hele verden" nå ble kristen fikk de ekstra behov for et oppgjør med kirken. Oppfatningen til donatistene forble lenge den samme. Den katolske kirke var ikke annerledes enn hedenske Roma. For dem var nyheten om en keiser som erkjente seg selv som biskop utnevnt av Gud, ikke gode nyheter i det hele tatt.¹¹⁶ Eusebius presenterte på sin side Konstantin sitt herredømme som en kulminering av menneskets historie. Gjennom Konstantin sitt monarki viste Gud sin plan og hensikt.¹¹⁷

5.2. Konstantin sin bruk av maktmidler

Konstantin sin bruk av maktmidler var et paradoks. På den ene siden brukte han dem til å fremme kristendommen i Romerriket. På den andre siden brukte han dem til å forfølge det som i utgangspunktet var hans egen kirke i Afrika. Han reiste kirker for å fremme kristendommen, men nektet donatistene å bruke dem. Han reformerte lover for å fremme egen religion, men innførte også nye for å ramme donatistene. Han stoppet forfølgelser ved militær makt, men startet samtidig forfølgelser i Afrika i 317. Eusebius fremstiller Konstantin som Moses, som reddet folket ut fra forfølgelser. Donatistene fremstiller han som en blodtørstig keiser uten sin likemann. Til begge parter sitt forsvar så uttrykte de det de selv fikk kjenne på kroppen. Donatistene ble forfulgt av en keiser som skulle være kristen. Hans representanter stod for masse mord og stor forfølgelse. Da er det ikke rart at de vektla dette. Eusebius hadde selv kjent tidligere forfølgelser på kroppen. Det var store forfølgelser i Palestina under Diocletian, men også under Maximinus Daia. Sistnevnte brydde seg ikke om toleranseerklæringen, og fortsatte helt til Licinius nedkjempet ham i juli 313. Eusebius var ikke bare øyenvitne til disse hendelsene. Han ble i høyeste grad personlig berørt. Han flyktet nemlig til Egypt hvor han ble arrestert. For han var da Konstantin en åpenbaring, da han var mannen som stoppet forfølgelsene.¹¹⁸ I forhold til donatistene velger så Eusebius en enkel tilnærming. Nemlig å bagatellisere hele begivenheten.

Donatistene ønsket i utgangspunktet å være en del av Konstantin sin kirke. De appellerte til keiseren i 313, og viste med det at de holdt han for å være en autoritet. De fikk imidlertid ikke gjennomslag, og tok da rollen til en bitter taper. Riktignok hadde de gode

¹¹⁶ Skarsaune 2007:301

¹¹⁷ Barnes 1981:249

¹¹⁸ Ronaldus 2006:52-53

grunner til dette. Det har vi allerede sett. Caecilian hadde nemlig mange saker på seg. Når han så fikk fri tilgang på kirkene, og i tillegg slapp å skatte til keiseren, gikk det en kule varmt hos donatistene. De følte at Konstantin hadde en uverdigg bruk av maktmidler. Sett fra Eusebius sitt synspunkt var dette kun misunnelse fra donatistene sin side. Eusebius brukte nettopp ordet "*misunnelse*" om donatistene. Misunnelige og forledet av en "*ondl demon*".¹¹⁹ Vi har allerede sett at donatistene i utgangspunktet ser ut til å ha forholdt seg til Konstantin som en autoritet, i 313. Når de ikke ble hørt, så de på han som Djevelen selv. Med andre ord kan Eusebius ha et poeng. På den andre siden hadde Eusebius selv et problem med kristne som lot seg "kjøpe" av keiseren (VC 4.54-55). Penger førte til falske fasader. På dette punktet er donatistene og Eusebius enige. Eusebius forholdt seg likevel mer kontrollert til dette. Donatistene mente på sin side at alle katolikkene var *traditores*, altså falske kristne eller svikere som tok falske fasader. Dette er en generalisering som er drøy. Det er vrident å ta standpunkt opp i det hele. Nok engang heller jeg mot å ta donatistene sitt parti. De opplevde på kroppen, av en kristen keiser, hva det ville si å være helhjertet i sin tro. Likevel mister de også troverdighet på dette området. Frennd forteller nemlig at donatistene senere begynte å gjennomføre det samme økonomiske presset, som de hadde vært utsatt for tidligere, på sine motstandere. Det er en kjent sak at de appellerte til Konstantin for å få fjernet Caecilian sin menighet sitt fritak fra skatt. I 330 prøvde donatister i Numidia imidlertid å påtvinge sine motstandere disse byrdene det var å betale skatt.¹²⁰

Eusebius mangler stor troverdighet i sin vurdering av Konstantin sin bruk av maktmidler. Likevel blir det litt ord mot ord. Eusebius anklaget donatistene for å være ledet av demoner. Donatistene anklaget katolikker for å være forført av Djevelen.

5.3. De to partene sin bibelbruk

Vi har sett hvordan begge partene brukte forskjellig teologi og bibelbruk for å tolke Konstantin sine handlinger. Eusebius rettferdiggjør det hele ut fra GT. En av måtene han anvender GT på er å sammenlikne Konstantin med Moses. Som Moses gav han gode lover for folket. Som Moses var han utvalgt, og som Moses stoppet han forfølgelsene. Likeledes ufarliggjør Eusebius Konstantin sin krigføring ved å trekke inn Samuelsbøkene. Om man går til eksempelvis Samuelsbøkene i stedet for Bergprekenen, er det ikke vanskelig å kunne

¹¹⁹ Cameron/Hall 1999:222

¹²⁰ Frennd 1985:163

forsvare "hellig krig". Donatistene hadde en annen tilnærming. De brukte mye NT. Slik fikk de satt katolikkene i bås med fariseerne og Judas.

Foruten dette lå det mye bibelbruk bak vurderingen av selve det konstantinske vendepunktet. Tidlig kristendom hadde nemlig to forskjellige måter å se på staten på. Begge tilnærmingene hadde bibelsk belegg.¹²¹

Den første tilnærmingen hentet forståelsen fra Paulus, Lukas og apologetene. De vurderte Staten som nødvendig for livet i verden, en manifestasjon av Gud sin generelle autoritet over skapningene. Dette var en gave fra Gud (Rom 13.1-7). På denne måten var kirken og staten begge etablert av Gud og gjensidig forsterket av Guds normer. Likevel så ikke det generelle samfunnet at den kristne levemåten delte de beste interesser med staten. Donatistene utviklet et nytt syn på forholdet mellom kirka og staten. Dette handlet om staten som et foretak og dens leder som Satan sin tjener. Forståelsen ble hentet fra Antikrist i Bibelen (Joh Åp.), samt apologetene sine skrifter i det andre og tredje århundret.¹²²

Når kristendommen nå ble en statlig støttet institusjon, ble kristne tvunget til å tenke gjennom sitt forhold til kirken og den større verden. Eusebius, i VC, tok det paulinske synet (pkt 1) i bruk. Altså staten som gudgitt. Han forsvarte så Konstantin sine gjerninger ut fra GT. Donatistene adopterte derimot punkt to som sitt syn. Da staten støttet katolikkene i deres forfølgelser av kristne tilhørende den donatistiske kirka, ble det på mange måter helt bensin på deres bål. Donatistene var stolte motstandere av den verdslige kirken, og forfølgelsene definerte dem som kristne mot resten av samfunnet. Det var liten toleranse for folk som ville tilbake etter å ha falt fra under forfølgelsene.¹²³

¹²¹ Tilley 1996:introduction xi

¹²² Tilley 1996:introduction xii

¹²³ Tilley 1996:introduction xi-xiii

Kilder

Athanasius, *Contra gentes and De incarnatione*, edited and translated by Robert W. Thomson (Oxford: Clarendon Press, 1971)

Bibelen: Det gamle testamente. Det nye testamente (Oslo: Det Norske Bibelselskap, 1978; 2. utg. 1985)

Eusebius, *In Praise of Constantine: A historical and study and new translation of Eusebius' Tricennial orations* by H. A. Drake (Berkeley, California 1976)

Eusebius, *Life on Constantine. Introduction, translation and commentary* by Averil Cameron and Stuart G. Hill (Clarendon Ancient History Series; Oxford: Clarendon Press, 1999).

Eusebius, *The History of the Church from Christ to Constantine/Eusebius*, translated by G. A. Williamson (Hammondsworth: Penguin Books, 1989)

Lactantius, *De Mortibus Persecutorum*, edited and translated by J. L. Creed (Oxford: Clarendon Press, 1984)

Sekundærlitteratur

Austad, Torleiv. 2008. *Tolkning av Kristen tro - Metodespørsmål i systematisk teologi* (Kristiansand: Høyskoleforlaget, 2008)

Barnes, Timothy D. 1981. *Constantine and Eusebius* (London: Harvard University Press, 1981)

Cameron, Averil/ Hall, Stuart G. 1999. *Eusebius - Life of Constantine* (Oxford: Clarendon Press, 1999)

Frend, W.C.H.1965. *Martyrdom & Persecution in the Early Church: A study of a Conflict from the Maccabees to Donatus* (Oxford: Basil Blackwell, 1965)

Frend, W.C.H.1985. *The Donatist Church: a movement of protest in Roman North Africa* (Oxford: Oxford University Press, 1985)

Jones, A.H.M.1978. *Constantine and the conversion of Europe* (Canada: University of Toronto Press, 1978)

Ronaldus, Johannes.2006. *The Church in the Age of Constantine: The theological challenges* (London: Routledge, 2006)

MacMullen, Ramsay.1984. *Christianizing the Roman Empire A.D. 100-400* (New Haven and London: Yale University Press, 1984)

Skarsaune, Oskar.2002. *In the Shadow of the Temple: Jewish influence on early Christianity* (Illinois: InterVarsity Press, 2002)

Skarsaune, Oskar. "The Constantinian turn," i *Tidsskrift for teologi og kirke* 78 (2007) s. 298-312.

Tilley, Maureen A.1996. *Donatist Martyr Stories: The Church in Conflict in Roman North Africa: Translated with notes and introduction by Maureen A. Tilley* (Liverpool: Liverpool University Press, 1996)